KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočiš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepkova 26

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 24 — ČÍSLO 5

OBSAH

KAČALA, J.: O nových Pravidlách slovenského pravopisu 289
HORÁK, G.: Rad je na mne/Ja som na rade 294

Diskusie

HORECKÝ, J.: O slovesných väzbách zo širšieho hľadiska . . 298
KAČALA, J.: O čo nám ide v diskusii 303

Rozličnosti

Vekslák. L. Dvonč 309

Správy a posudky

Pribinovská slávnosť v rakúskom Traismaueri. J. Kačala 311
Jednoduchý výkladový postup. J. Horecký 312
Poučné i rozmarné dialógy zo staršieho obdobia M. Kováčová 315

Spytovali ste sa

Stonôžka — stonožka. E. Rísová 317
Akcia a účastina. K. Hegerová 319
Môže byť situácia veľmi krízová? J. Horecký 320

KULTÚRA SLOVA ROČNÍK 24 – 1990 – ČÍSLO 9

O nových Pravidlách slovenského pravopisu

JÁN KAČALA

1. Pravidlá slovenského pravopisu (PSP) majú na Slovensku už vyše polstoročnú tradíciu a vo verejnosti platia ako jazyková príručka s najvyššou spoločenskou váhou. Je to podmienené najmä tým, že za každými PSP stála autorita najvyššej národnej, resp. vedeckej inštitúcie, akou bola v tridsiatych a štyridsiatych rokoch Matica slovenská a teraz je Slovenská akadémia vied, ako aj tým, že PSP boli od začiatku výsledkom kodifikačného úsilia väčšieho kolektívu jazykovedcov a zainteresovaných kultúrnych pracovníkov.

Najvlastnejším zmyslom PSP ako jazykovej príručky s kodifikačnou platnosťou je na základe zásad slovenskej pravopisnej sústavy podať sústavný opis písomných, resp. grafických prostriedkov, ktorými sa zachytáva primárna ústna, resp. hlásková podoba spisovnej slovenčiny a tvorí sa písomný prejav. Pri vydávaní PSP sa však u nás utvorila tradícia, že okrem vlastnej pravopisnej problematiky sa do PSP zahŕňali aj výklady o vybratých jazykových javoch, najmä o tých, pri ktorých sa v dorozumievacej praxi ukazovali isté ťažkosti. Doterajšie PSP zachytávajú aj niektoré oblasti slovenského hláskoslovia a výslovnosti, skloňovania, tvorenia slov a skladby.

1.1. Vývin jazyka a ustavične rastúce úlohy spoločnosti, ktorá používa jazyk ako svoj základný dorozumievací nástroj, spôsobuje, že pravopisné pravidlá treba primerane prispôsobiť súčasnému stavu jazyka a novým spoločenským potrebám. Jazykovedci zisťujú, ktoré pravopisné pravidlá alebo poučky už nezodpovedajú dosiahnutej úrovni jazyka a spoločnosti, a na základe súčasného stavu poznania formulujú nové, primeranejšie pravidlá alebo poučky. Aktuálna je i potreba pravopisnú sústavu zjednodušovať a robiť ju čo najprístupnejšou. Tieto ciele, ako aj nová situácia v príprave a

skladbe kodifikačných príručiek spisovnej slovenčiny viedli slovenských jazykovedcov k rozhodnutiu pripraviť a vydať nové PSP.

1.2. PSP vyšli doteraz vo viacerých spracovaniach: prvé PSP ako výsledok práce pravopisnej komisie Matice slovenskej pod vedením prof. Václava Vážneho vyšli r. 1931 starostlivosťou Matice slovenskej. Boli poznačené vtedajšou teóriou jednotného československého národa a československého jazyka. Kodifikačné zásahy do spisovnej slovenčiny v duchu tejto teórie sa podarilo odstrániť v nových PSP z r. 1940; v nich sa však zároveň prejavila opačná tendencia – oddialiť spisovnú slovenčinu od spisovnej češtiny. V novej spoločensko-politickej situácii po r. 1945 boli pripravené nové PSP. Vyšli r. 1953 v Slovenskej akadémii vied ako výsledok čiastkovej úpravy niektorých javov spisovnej slovenčiny. Bol to koncepčne premyslený a spoločensky progresívny jazykový čin, ktorý priniesol podstatné zjednodušenie slovenskej pravopisnej sústavy vo viacerých citlivých bodoch a pravopisnú sústavu priblížil kultivovanej spisovnej výslovnosti. Nové PSP tak posilnili stabilitu najmä slovenského hláskoslovia a tvaroslovia, upevnili princíp jednoty zvukovej a pravopisnej stránky v spisovnom vyjadrovaní a v duchu demokratizácie kultúrnych hodnôt sprístupnili pravopis širokým vrstvám používateľov spisovnej slovenčiny.

Prípravou pravopisnej reformy a vypracovaním PSP z r. 1953 bol poverený vtedajší Ústav slovenského jazyka SAV, vlastný text pravidiel zostavila komisia poverená vypracovaním nového vydania PSP, ktorú vymenoval vtedajší Zbor povereníkov. Nové pravopisné pravidlá schválila osobitná komisia na čele s akademikom Ondrejom Pavlíkom, vtedajším predsedom SAV, vymenovaná Zborom povereníkov.

Pravdaže, názov ani pri týchto PSP celkom nevystihol ich skutočnú náplň; aj tieto PSP boli v skutočnosti základnou jazykovou (teda nie iba pravopisnou) príručkou spisovnej slovenčiny, keďže podávali aj kodifikáciu vybratých javov hláskoslovia, tvaroslovia, syntaxe a slovnej zásoby súčasnej spisovnej slovenčiny.

V nasledujúcich rokoch vyšlo vo Vydavateľstve SAV ďalších 10 vydaní PSP v státisícových nákladoch. Od r. 1971 nevyšli PSP ako oficiálna kodifikačná príručka, za ktorou by bol stál Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV ako pracovisko s kodifikačnou pôsobnosťou v oblasti slovenského spisovného jazyka. Kodifikačné poslanie PSP po r. 1971 nemohla celkom spoľahlivo plniť ani *Príručka slovenského pravopisu pre školy* od autorov J. Oravca a V. Lacu, ktorej 1. vydanie vyšlo r. 1972 v Slovenskom pedagogickom nakladateľstve. Táto príručka nemohla reagovať ani na zmenenú situáciu v kodifikácii jednotlivých pravopisných javov.

2. Situácia v kodifikovaní niektorých pravopisných javov v posledných desaťročiach sa vyvinula tak, že sa v odborných kruhoch i vo verejnosti začal

pociťovať nedostatok oficiálnej príručky. Preto v polovici 80. rokov Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV zaradil do svojich pracovných plánov prípravu nových PSP. Na ich príprave pracovala jedenásťčlenná pravopisná komisia. V komisii sú zastúpení pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, ako aj jazykovedci z iných ústavov SAV a z vysokých škôl v SR a predstavitelia spisovateľov a prekladateľov. Prácu komisie viedol člen korešpondent ČSAV a SAV Ján Kačala, riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Aby sa zaručila zodpovedajúca odborná úroveň a jednotnosť v chápaní a podávaní pravopisnej problematiky, zostavením najväčšej časti textu nových PSP bol poverený PhDr. Ladislav Dvonč, DrSc., vedúci vedecký pracovník Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV. Okrem neho sa na koncipovaní niektorých častí textu zúčastnili aj ďalší slovenskí jazykovedci.

2.1. Vedecká a organizačná príprava nových PSP prebiehala r. 1984. V diskusiách na pôde Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sa sformovala a vytýčila koncepcia novej pravopisnej príručky v tom zmysle, že po prvé má podávať obraz o najsúčasnejšej úrovni poznania slovenskej pravopisnej sústavy a riešenia aktuálnych problémov pravopisu, po druhé majú sa v nej dodržiavať overené princípy slovenskej pravopisnej sústavy, najmä fonologický princíp, podľa ktorého každej foneme (resp. hláske) zodpovedá osobitná graféma (písmeno), po tretie na rozdiel od doterajších PSP má podávať výlučne pravopisnú problematiku a po štvrté má sa sústrediť na prehĺbený výklad pravopisnej problematiky s osobitným zreteľom na písanie veľkých začiatočných písmen, interpunkčných znamienok, najmä čiarky a na písanie slov dovedna, osobitne a so spojovníkom.

Problémy slovenskej pravopisnej sústavy sa r. 1984 verejne rozobrali v cykle prednášok prednesených v Slovenskej jazykovednej spoločnosti pri SAV v Bratislave i v jej pobočkách v celej SR. Najzávažnejšie prednášky sa publikovali v časopise Slovenská reč, aby o prednesených problémoch bola informovaná i širšia odborná verejnosť. Ukázalo sa, že časť verejnosti, najmä zo školských kruhov, je naklonená radikálnej pravopisnej reforme s odstránením písmena *y* zo slovenskej pravopisnej sústavy. Slovenskí jazykovedci reagovali na túto požiadavku tak, že poukazovali na zložitosť a mnohostranný spoločenský dosah radikálnej pravopisnej reformy, ktorá je vecou celej spoločnosti, nie iba jazykovedcov, ďalej na dlhú tradíciu písmena *y* v slovnskej pravopisnej sústave a na to, že na radikálnu pravopisnú reformu nie sú v súčasnosti vhodné spoločenské ani ekonomické podmienky.

2.2. Vecné východiská novej pravopisnej príručky sa sformulovali do koncepcie nových PSP, ktorá sa v októbri r. 1984 predložila na oponentské konanie pred ústavnou radou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Záver oponentského konania bol kladný. Riaditeľ Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV vymenoval pravopisnú komisiu a tá postupne prediskutovala

jednotlivé kapitoly tvoriace súčasť nových PSP. Text nových PSP je vyjadrením kolektívneho názoru členov pravopisnej komisie a za ich konečnú podobu je zodpovedná celá pravopisná komisia.

3. Nové PSP sa vypracovali na základe platných a všeobecne uznávaných princípov, na ktorých je vybudovaná slovenská pravopisná sústava; predkladajú prehĺbený pohľad najmä na problematické javy slovenského pravopisu, obsahujú niektoré čiastkové úpravy v pravopisnej sústave slovenčiny a niektoré nové kapitoly s riešením tých pravopisných otázok, ktoré prináša súčasná kultúrno-politická situácia. Nové PSP neprinášajú zásadné zmeny v slovenskom pravopise, ich zmyslom teda nie je pravopisná reforma. Súčasťou PSP je pravopisný a gramatický slovník; uvádzajú sa v ňom najfrekventovanejšie slová súčasnej spisovnej slovenčiny, výber osobných mien, cudzích zemepisných názvov a súpis domácich zemepisných názvov spolu s obyvateľskými menami a odvodenými prídavnými menami.

Nové PSP svojou koncepciou čiastočne porušujú doterajšiu tradíciu PSP; predchádzajúce PSP neboli len pravopisnou príručkou, boli základnou jazykovou príručkou spisovnej slovenčiny. Tým do istej miery miatli používateľov jazyka, ktorí pomenovanie pravopis často prenášali na celý jazyk. Nové PSP toto nedorozumenie odstránia. Koncepcia nových PSP zároveň signalizuje potrebu vypracovať komplexnejšiu kodifikačnú príručku o spisovnej slovenčine.

Nová situácia v kodifikácii vznikla tým, že sú vydané osobitné kodifikačné, resp. syntetické príručky pre jednotlivé oblasti spisovného jazyka, t. j. *Pravidlá slovenskej výslovnosti* pre oblasť výslovnosti, *Morfológia slovenského jazyka* v oblasti tvaroslovia, *Krátky slovník slovenského jazyka* v okruhu slovnej zásoby, viaceré terminologické slovníky pre odbornú slovnú zásobu a *Pravidlá slovenského pravopisu* pre oblasť grafického, resp. písomného zachytávania jazykového prejavu. Táto situácia umožňuje, aby PSP prestali byť všeobecnou jazykovou príručkou a aby v plnom rozsahu plnili svoje vlastné poslanie ako pravopisná príručka s prehĺbeným výkladom pravopisných javov. Pravdaže, tento súbor kodifikačných príručiek sa žiada v budúcich rokoch doplniť o spomínanú komplexnú jazykovú príručku, zahŕňajúcu okrem krátkeho výkladu systému slovenského jazyka i riešenie najčastejších jazykových ťažkostí.

3.1. Pravopisná komisia sa pri kodifikovaní pravopisnej sústavy usilovala vyhnúť extrémnym postojom, t. j. z jednej strany pridržiavať sa len tradičnosti pravopisnej sústavy, ktorá je vo všetkých rozvinutých jazykoch veľmi silná, a z druhej strany pravopisnú tradíciu obchádzať a porušovať jej kontinuitu. Komisia si kládla za cieľ racionalizovať slovenskú pravopisnú sústavu v tých bodoch, kde sa to so zreteľom na vývin jazyka a nové potreby spoločenského života ukázalo odôvodnené a so zreteľom na súčasné kultúrno-spoločenské potreby a na potrebu rešpektovať princíp kontinuity aj možné.

3.2. Ako dozretý problém v slovenskej pravopisnej sústave sa ukázal nový spôsob písania názvov typu *Ulica čs. parašutistov, Most Slovenského národného*

povstania, Námestie hrdinov, Sad slobody a pod. namiesto doterajšieho spôsobu písania typu *ulica Čs. parašutistov, most Slovenského národného povstania, námestie Hrdinov, sad Slobody,* v ktorom sa začiatok vlastného mena nesignalizuje na pravom mieste: vlastným menom je tu totiž celé spojenie *Ulica čs. parašutistov,* nie iba jeho druhá časť (t. j. *čs. parašutistov*). Nový spôsob písania takto spresňuje i zjednodušuje grafický záznam časti vlastných mien.

3.3. Potreba reagovať na niektoré nové javy v používaní písomnej podoby spisovnej slovenčiny v súčasnosti sa napĺňa tým, že sa v nových PSP formulujú zásady o spôsobe jednotného písania historických osobných mien z obdobia Uhorska ako niekdajšieho štátneho rámca slovenského etnika, resp. národa, ďalej pravidlá prepisu z gréckej abecedy a hlavné zásady prispôsobovania antických mien ako kultúrneho dedičstva zo starogréckeho a latinského jazyka, ako aj pravidlá prepisu najdôležitejších ďalekovýchodných grafických sústav. Očakávame, že nové PSP tým prispievajú k zjednoteniu a ustáleniu často nejednotnej spoločenskej praxe.

3.4. Zjednodušenie a racionalizácia slovenskej pravopisnej sústavy sa dosahuje napríklad aj kodifikovaním variantného spôsobu písania príslovkových výrazov typu *dobiela/do biela, nanešťastie/na nešťastie, dovidenia/do videnia* a pod; doteraz sa niektoré písali iba ako dve slová a iné zasa iba dovedna. Spresňujú sa niektoré poučky o písaní interpunkčných znamienok, najmä čiarky a o písaní veľkých písmen. Pri písaní čiarky sa zjednodušenie a spresnenie dosahuje napríklad tým, že v prípadoch, keď sa medzivetný vzťah signalizuje jednoznačne priraďovacou spojkou (napr. *alebo, či, ani*), nepožaduje sa už písať pred takouto spojkou čiarku, lebo nie je na signalizovanie tohto vzťahu potrebná.

S cieľom podporiť uplatňovanie rytmického zákona a vyhnúť sa nepotrebným výnimkám ruší sa výnimka z uplatňovania rytmického zákona v tvare činného príčastia typu *píšúci, vládnúci.* V súlade s hláskovým systémom súčasnej spisovnej slovenčiny, ako aj so skutočným spisovným úzom sa v nových PSP kodifikujú tvary typu *píšuci, vládnuci.* Platnosť rytmického zákona sa rozširuje aj pri podstatných menách s príponami *-ár, -áreň:* kodifikujú sa podoby *dráhar, prevádzkar, prevádzkareň* a pod.

3.5. Z jednotlivostí sa žiada osobitne spomenúť písanie slova *smena* vo význame „vymedzený pracovný čas". Bola to jediná výnimka z pravidla o písaní predpony *s-/z-* podľa výslovnosti, ktorá zostala po pravopisnej reforme r. 1953 a jej dovŕšení v 60. rokoch a pri ktorej sa zachovával rozdiel medzi písanou a výslovnostnou podobou slov s predponou *s-/z-.* Je všeobecne známe, že najmä výnimky z pravopisných pravidiel sú u používateľov spisovného jazyka nepopulárne a vyvolávajú nevôľu, lebo zaťažujú pamäť pri osvojovaní a uplatňovaní pravopisných zásad. Okrem toho doterajší pravopis slova *smena* u menej informovačných používateľov spisovnej slovenčiny vyvolával nesprávnu písmenkovú výslovnosť zhodnú s písanou podobou (t.

j. so začiatočným *s*-). Nové PSP namiesto doterajšej podoby *smena* kodifikujú podobu *zmena*. Podoba *zmena* zodpovedá princípom hláskového systému slovenčiny, kultúrna verejnosť ju vo výslovnosti napospol už dávnejšie prijíma, výslovnosť so začiatočným *z*- je kodifikovaná v platných Pravidlách slovenskej výslovnosti z r. 1984 a v tejto podobe sa odporúča v iných kodifikačných a popularizačných príručkách, ako aj v poradenskej praxi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Kodifikuje sa teda iba dosiahnutý stav v skutočnom používaní tohto slova a odstraňuje sa nepotrebná výnimka.

4. Nové PSP nadobúdajú platnosť od 1. 1. 1991. Podľa dohody predstaviteľov SAV a Ministerstva školstva, mládeže a telesnej výchovy SR nové PSP platia zároveň ako školská príručka pre žiakov a študentov. Tým sa odstráni istá dvojkoľajnosť pri vyučovaní pravopisu v škole, lebo medzi oficiálnymi PSP a spomínanou Príručkou slovenského pravopisu pre školy nebola úplná zhoda v riešení istých pravopisných javov.

5. Keďže zmyslom prijatých úprav slovenskej pravopisnej sústavy a vydania nových PSP je zjednodušenie a racionalizácia pravopisnej sústavy slovenčiny a jej demokratizácia, možno predpokladať, že sa tieto úpravy a nové PSP stretnú v slovenskej kultúrnej verejnosti s porozumením. Cieľom zostavovateľov nových PSP bolo pripraviť novo koncipovanú pravopisnú príručku, ktorú budú s úžitkom brať do ruky široké vrstvy príslušníkov nášho národa a ktorá prispeje k zvýšeniu jazykovej kultúry u nás.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Rad je na mne / Ja som na rade

GEJZA HORÁK

I. Ešte v čase stredoškolských štúdií sme si na hodinách slovenského jazyka osvojovali upozornenie, že z uvedených dvoch frazeologizovaných vetných konštrukcií správna je iba tá prvá. No dodávame, že sa nám nadpísané dve vetné vyjadrenia vytrvalo plietli – vo vedomí a vzápätí aj v rečovom podaní.

Správnosť konštrukcie *Rad je na mne* sme si pre seba „potichu" vysvetľovali názorne tak, že osoba stojaca na istom číselne označiteľnom mieste v rade (vlastne v zástupe) sleduje, ako pred ňou stojaci postupne dostávajú (dosahujú) to, na čo čakali – až sa napokon dočká a môže si povedať *Rad je už (teraz) na mne = Ja už nasledujem.* – V takejto dynamickej situácii, keď sa netrpezlivo vyčkáva, neraz vzbĺkne škriepka, či sa dodržiava poradie – všeobecne, ale priam teraz „v mojom" prípade. Vtedy možno počuť kon-

trolnú otázku: *Na kom je (bol, bude) rad?...* Ale už tu pri voľbe otázky sa nástojčivo hlási v jazykovom povedomí a kradne na jazyk druhá forma otázky: *Kto je (bol, bude) na rade?* a na ňu odpoveď: *Ja som na rade.* A tak i otázka zodpovedajúca danej situácii a potom jej rečovému sprostredkovaniu privádza ku dvom variantom našej frazeologizovanej vetnej konštrukcie.

Nastolený a pozorovaním rečovej praxe pre seba vyriešený problém ožil nedávno v našom vedomí pri čítaní knižky Márie Ďuríčkovej *Rozprávky Čierneho Filipa* (Mladé letá 1989), v ktorej si živo podávaná situácia opakovane žiada vyjadrenie o poradí uchádzačov na vypočutie individuálne určenej a krátko zaželanej rozprávky. – Istý technicky dobre pripravený a vynachádzavý otec totiž upravil – dá sa povedať, premajstroval – čierne rádio značky Philips až tak, že na želenie detí poslušne ako na povel rozpráva rozprávku, a to nie hocakú, lež práve takú, akú každé z nich charakterizuje vo svojom krátkom želaní. Zázračnému rádiu dali v rodine zosobňujúce meno *Čierny Filip* a ten podľa požiadania rozpráva. Radujú sa deti v rodine (Blaženka, Andrej), ale dožičia potešenia z čudesného vynálezu aj druhým deťom.

„Je to najsenzačnejší dar k mojim narodeninám!" nadchýnala sa Blaženka. „A k mojim meninám," doložil Andrej. „Boris a Matúš budú variť oči, keď zajtra prídu." (s. 22)

[Doklady na dvojnásobnú vetnú konštrukciu uvádzame v takom poradí, v akom ich čítame v uvedenom diele.]

1. „To bude až zajtra, ale *teraz som na rade ja, dobre?*" vyskočil z kresla Andrej. (22)

2. Linda vyskočila z kresla a vraví: „A nezabudli ste, páni chalani, že sú tu aj dievčatá? *Kedy príde rad na nás?*" (45)

3. [Boris sa stavi s Andrejom, že dá Čiernemu Filipovi rozprávať takú rozprávku, že ten stratí reč...] Vyzerali bojovne a odhodlane ako ťažkí súperi. „*Si teda na rade,* Boris." (48)

4. „A objednajte si u Filipa rozprávku, *práve ste prišli na rad,*" riekol Matúš a na to sa všetci zasmiali. (55)

5. ...zasiahol do hádky otec „Jednoducho poprosíme Filipa o ďalšiu rozprávku a bude. *Kto je teraz na rade?*" (58)

6. „Kým si rozmyslí [akú ťažkú rozprávku má Filip rozprávať], zaželám si rozprávku ja, dobre?" riekol Andrej. „To sa rozumie!" zvolal Matúš. „Veď *ty si dnes ešte vôbec neprišiel na rad!*" (61)

7. [Blaženka, Andrejova sestra:] „Vieš čo, Čierny Filip? Chcela ba som ťa poprosiť ešte o jednu rozprávku." „*Lenže teraz som na rade ja,*" odpovedal Andrej. (82)

Ponúka sa nám tu 7 prípadov použitia variantnej vetnej konštrukcie uvedenej v nadpise. Budeme ju skúmať so zreteľom na popularizačné zacielenie nášho časopisu. – Zopakujeme holé príklady bez kontextu a pri každom uvedieme, či je to prvý variant *(a)* alebo druhý variant *(b)* konštrukcie.

1. *Teraz som na rade ja.* (b)
2. *Kedy príde rad na nás?* (a)
3. *Si teda na rade, Boris.* (b)

4. *Práve ste prišli na rad.* (a)
5. *Kto je teraz na rade?* (b)
6. *Ty si dnes ešte vôbec neprišiel na rad.* (a)
7. *Lenže teraz som na rade ja.* (b)

Ako vidieť, prvý variant sa uplatnil 3 razy, druhý variant 4 razy.

II. Doklady naznačujú, že obidva varianty našej frazeologizovanej vetnej konštrukcie a) *Rad je na mne,* b) *Ja som na rade* môžu mať podľa prehovorovej (dialogickej) situácie aj zmenený slovosled. Popri *Rad je na mne* hovoríme a píšeme aj *Na mne je rad* alebo *Je rad na mne,* popri *Ja som na rade* povieme alebo napíšeme *Na rade som ja, (Teraz) som na rade ja.* Obmeny slovosledu sa podľa situácie a zostavovania prehovoru (replík) uplatňujú aj v otázkach. Otázky a) *Na kom je rad?* a b) *Kto je na rade* môžu mať i hovorový slovosled *Rad je na kom? Na rade je kto?* (porov. Horák, 1989, s. 50).

Doklady naznačujú i to, že výpoveď variantných a teda rovnoznačných frazeologizovaných viet sa môže vzťahovať na hocktorú osobu jednotného i množného čísla: *Rad je na tebe (na ňom, na nej, na nás, na vás, na nich)* a takisto *Ty si na rade; On (ona, ono) je na rade; My sme (vy ste, oni/ony sú) na rade.*

Ak sa obsah vety vzťahuje na druhú alebo tretiu gramatickú osobu, môžeme v nej použiť všeobecné alebo vlastné meno príslušnej osoby, napr. *Rad je na Andrejovi (Blaženke, otcovi, matke, susedovi, na bratových deťoch); Boris (Blaženka, Matúš, mamička) si (je) na rade; Deti (chlapci, dievčence) ste (sú) rade.*

Doklady ukazujú ďalej i to, že v prísudku rovnoznačných viet *Rad je na mne/Ja som na rade* namiesto určitých tvarov slovesa *byť* môžu stáť tvary slovesa *prísť – prichádzať (ísť): Rad prichádza (príde, prišiel, by prišiel, bol by prišiel) na mňa (na teba); Ja (Ty) prichádzam (prídem, prídeš, prišiel by som) na rad.* Lenže pri použití určitého tvaru pohybového slovesa *prísť – prichádzať* nasleduje väzba s akuzatívom. Pritom frazeologizovanú vetu *Ja som na rade* možno porovnávať s vetou *Ja som na dvore* a k jej variantu *Ja prichádzam (prídem) na rad* možno postaviť gramaticky paralelnú vetu *Ja prichádzam (prídem, idem – pôjdem) na dvor.* Po určitých tvaroch statického slovesa *byť* nasleduje lokál, ale po určitých tvaroch pohybového slovesa *prísť – prichádzať, ísť* nasleduje akuzatív. Krátko: *som na rade* ako *som na dvore; prichádzam na rad* ako *prichádzam/vychádzam (idem) na dvor.*

Už na začiatku sme spomenuli, že význam variantných viet s frazeologizovaným výrazom *byť na rade: Rad je na mne/Ja som na rade* možno rovnoznačne vysloviť vetou so slovesom *nasledovať: Ja nasledujem.* Rovnoznačnosť sa vzťahuje i na dvojicu opytovacích viet, ktorými sa na ne spytujeme *Na kom je rad?/Kto je na rade? = Kto nasleduje?*

III. Teraz porovnáme slovné a tvarové obsadeie viet a) *Rad je na mne,*

b) *Ja som na rade.* V obidvoch vetných variantoch sú tie isté slová: podstatné meno *rad,* určitý tvar slovesa *byť* a zámeno *ja:* a) *Rad* (nom.) + určitý tvar slovesa *byť* + *na* + *ja* (lok.); b) *Ja* (nom.) + určitý tvar slovesa *byť* + *na* + *rad* (lok.). Symetrické substantívne zložky, postavené pred určitým tvarom slovesa *byť* a za ním, si vo vetách vymieňajú miesto i tvar (pád). Zreteľnejšie sa to ukáže pri pomenovaní osoby (zriedkavejšie veci), ktorej postavenie v rade sa vetou konštatuje: *Rad je na susedovi/Sused (rozprávka, šport) je na rade.* Gramatická schéma obidvoch viet je rovnaká, ibaže symetricky postavené podstatné meno *rad,* ktoré bolo pred určitým tvarom slovesa *byť,* sa premiestni zaň a naopak podstatné meno *sused,* ktoré bolo za určitým tvarom slovesa *byť,* premiestni sa predeň.

Ukazuje sa, že dvojicu variantných viet a) *Rad je na susedovi,* b) *Sused je na rade* (na zvýšenie názornosti používame substantívne pomenovanie) možno kvalifikovať ako druh recipročnej, teda obrátiteľnej vetnej štruktúry (porov. *Sused sa rozpráva so starostom/Starosta sa rozpráva so susedom).* V takýchto prípadoch rozdiel medzi prvou a druhou („obrátenou") vetou je iba v tom, ktorý komponent vety pri jej stavaní (štylizovaní) uprednostníme, či *rad:* (a) *Rad je na chlapcovi,* alebo meno toho, kto (čo) v ňom stojí: (b) *Chlapec je na rade.*

Vrátime sa k východisku našej úvahy. – Možno vzťah viet *Rad je na mne* a *Ja som na rade* riešiť tak, že prvú by sme vyhlásili za správnu a druhú za nesprávnu? – Ukázalo sa že nemožno. Obidve sú konštrukčne bezchybné a podľa vyjadrovaného významu je medzi nimi vzťah rovnoznačnosti. Nezistili sme medzi nimi ani štylistický rozdiel, lebo pri výbere jednej alebo druhej rozhoduje iba zreteľ na to, čo sa v prehovore (replike) stavia do popredia.

IV. Prečo teda pri rozmýšľaní o jazykovej správnosti mohla a môže vzniknúť mienka, že vyjadrenie *Ja som na rade* treba ako nesprávne zavrhnúť a používať iba *Rad je na mne?* – Bolo to a je podistým zato, aby sa nepriamo nepodporoval rečový zlozvyk daktorých našich ľudí, čo namiesto podstatného mena *rad* (muž. rod) používajú podstatné meno *rada* (žen. rod). Z vety *Ja som na rade* totiž priamo nepoznať, či predložkový výraz *na rade* je lokál od podstatného mena *rad,* alebo od podstatného mena *rada,* a potom používateľ slovenčiny, ktorému sa vo vedomí pletie pomenovanie *rad* s pomenovaním *rada,* môže sa utvrdzovať v presvedčení, že napr. aj otázka *Na kom je rada?* je vlastne správna. Regulatívne upozornenie, aby sa používalo iba znenie *Rad je na mne* by sme pokladali za priúzkostlivé a so zreteľom na vzostup jazykovej informovanosti už za nečasové. Dnes už možno očakávať, že správne hodnotenie vzťahu variantných viet a) *Rad je na mne,* b) *Ja som na rade (Na kom je rad? / Kto je na rade?)* pomôže nadobudnúť prehĺbenejší pohľad na významový a tvarový rozdiel medzi podstatnými menami *rad* a *rada.*

V. Napokon možno celkom krátko uzavrieť: Variantné vetné konštrukcie a) *Rad je na mne,* b) *Ja som na rade* – s možnosťou použiť v nich i

sloveso *prísť – prichádzať (ísť)* – sú vlastne vetným využitím gramatického významu frazeologizovaných slovesných výrazov *byť na rade* a *prísť na rad* a ich ekvivalentu *nasledovať* (porov. Krátky slovník slovenského jazyka a Česko-slovenský slovník.)

Pozorovanie vzťahu dvojice variantných, a teda v jazykovom povedomí úzko zviazaných viet a) *Rad je na mne,* b) *Ja som na rade* ukázalo, že predmetom nášho gramatického rozboru bol druh recipročnej reverzibilnej vetnej konštrukcie (porov. Ondrejovič, 1989).

M. Chuťkovej č. 1, Bratislava

LITERATÚRA

Česko-slovenský slovník. Red. G. Horák. 1. vyd. Bratislava, Veda 1979. 790 s.
ĎURÍČKOVÁ, M.: Rozprávky Čierneho Filipa. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1989. 83 s.
HORÁK, G.: Jazykové prechádzky prózou. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1989. 210 s.
Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. 1. vyd. Bratislava, Veda 1987. 592 s.
ONDREJOVIČ, S.: Medzi slovesom a vetou. 1. vyd. Bratislava, Veda 1989. 124 s.

DISKUSIE

O slovesných väzbách zo širšieho hľadiska

JÁN HORECKÝ

K široko koncipovanému úsiliu J. Kačalu odmietnuť čo len štatút koexistencie väzbe *hrať na husle* v spisovnej slovenčine – toto úsilie je v diskusii úplne prirodzené – pokladám za nevyhnutné pripojiť dve základné pripomienky k jeho diskusnému príspevku *Ústrojnosť slovenskej* (nemá byť *slovesnej?*) *väzby hrať na husliach* (Kultúra slova, *24,* 1990, s. 17–25). Prvá sa týka neodôvodneného tvrdenia, že sa dostatočne neopieram o jazykovú prax (tvrdí: „chýba mu opora v jazykovej praxi", s. 23) a neberiem do úvahy štruktúrne súvislosti (tvrdí: „chýba širšia paradigmatická zapojenosť"), druhá sa týka stanoviska k trom základným kritériám, ktoré J. Kačala vytyčuje v závere svojho diskusného príspevku: ide o kritérium *1.* štruktúrne, *2.* historické a jazykovozemepisné, *3.* kodifikačné.

Pokiaľ ide o jazykovú prax, treba podľa mojej mienky presnejšie rozlišovať medzi jazykovou praxou ako používaním jazyka a jazykovou pora-

denskou či kodifikátorskou praxou pri usmerňovaní tohto používania jazyka. O jazykovú prax v prvom význame sa opieram predovšetkým. Alebo azda nie sú príklady citované v mojom príspevku od takých autorov ako V. Šikula a D. Machala dokladom o ich jazykovej praxi, o praktickom používaní jazyka? Alebo nesvedčia o skutočnom stave výsledky malej sondy u študentov slovenčiny v Prešove? Veď sám J. Kačala uznáva, že práve na ich základe možno konštatovať istý vývin.

Opierať sa o jazykovoporadenskú prax však znamená pohybovať sa do istej miery v bludnom kruhu: kodifikačná inštitúcia istý jav schváli, kodifikuje, jej odporúčania sa v poradenskej praxi vysvetľujú a komentujú a potom tá istá inštitúcia sa o tieto javy opiera ako jeden zo základných prameňov pri ďalšej kodifikácii.

Pritom sa však neskúma miera, do akej sa kodifikované a odporúčané javy v skutočnosti používajú, v akom rozsahu sú v celej spoločnosti známe a rešpektované. Ako školský príklad možno uviesť poučku či zásadu, nijako nie spornú, že predložka *k* sa nemá používať v účelovom význame, zásadu, ktorá sa hlása už od tridsiatych rokov, uvádza sa vo všetkých jazykových príručkách, gramatikách i slovníkoch a predsa sa ustavične objavuje nielen v publicistických textoch, ale aj v próze. Nie taká stará (z konca tridsiatych rokov) je poučka, že v účelovom význame sa nemá používať predložka *pre* na úkor predložky *na*. Tu sa zase stretávame často s priamočiarym presadzovaním predložky *na* a tak dostávame aj spojenia ako *zásady na pamiatkovú rezerváciu* (porov. širší výklad u J. Horeckého: *Významový vzťah medzi predložkami na a pre,* Kultúra slova, *23,* 1989, s. 84–85).

Od staroveku je korektorom jazykovej kodifikácie úzus. Ale v Kačalovom kritériu jazykovej praxe sa spomína jediný raz, a to v dosť nepriaznivom chápaní, len ako obava pred „tlakom úzu, ktorý si vymáha úpravu platnej kodifikácie" (s. 24). Pritom však sama kodifikačná prax občas zisťuje, že niektoré zásady sa neuplatnili, a pristupuje k ich revízii. Dobrým príkladom tu je široká revízia starších kodifikačných poučiek, ktorej riešenia boli publikované v Slovenskej reči (pozri J. Kačala: *Záverečná správa o činnosti pracovnej skupiny Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV na posúdenie starších kodifikačných poučiek.* Slovenská reč, *43,* 1978, s. 295–302). Hodno azda odcitovať aj niektoré zovšeobecňujúce závery: „Súčasná teória spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ako aj popularizačná a výchovná prax . . . uznáva kompetenciu jazykovedca pri usmerňovaní vývinu spisovného jazyka a dorozumievacej praxe, ale požaduje robiť túto regulačnú prácu po dôkladnom uvážení nielen vlastných dôvodov, ale aj spoločenských a politických aspektov tejto práce" (302). A ďalej: „Hodnotenie treba oprieť jednak o všestranné poznanie súčasného stavu jazyka a jeho fungovania v dorozumievacej praxi, jednak o priemernú jazykovú teóriu, jednak o poznanie spoločenskej situácie" (302).

Oveľa väčší dosah pre posudzovanie súčasných javov spisovného jazyka má kritérium historickosti a jazykového zemepisu. Ale sotva možno tvrdiť, že v súčasnom spisovnom jazyku je odôvodnené len to, čo má základ v stredoslovenských nárečiach, čo je prejavom vývinovej kontinuity. Zdá sa, že pri jednostrannom zdôrazňovaní tohto kritéria sa zabúda na značný počet štúdií, v ktorých sa poukazovalo na charakter štúrovskej slovnej zásoby. Možno však uviesť aj príklady zo súčasného jazyka. Nikto myslím nepochybuje, že v stredoslovenských nárečiach (a prirodzene ani v spisovnej slovenčine) nebolo od pôvodu sloveso *riadiť – dirigere.* Výhrady proti nemu sa predsa objavovali veľmi často v jazykovej literatúre. Treba, pravda, povedať, že tieto výhrady neboli motivované protičeským purizmom, ale jednoducho kultúrnym a spoločenským faktom, že v uhorskej kultúrnej tradícii sloveso tohto typu nebolo – bola tu pozoruhodná lexikálna lakúna (porov. moju štúdiu v Recueil linguistique de Bratislava, *10,* v tlači). A predsa sa dnes sloveso *riadiť* bežne používa a registruje sa aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka bez akejkoľvek poznámky. Podobný osud má aj prídavné meno *jazdný:* proti *jízdenka* máme síce *cestovný lístok,* ale proti *jízdní pás* máme *jazdný pás.*

Na druhej strane možno uviesť niektoré stredoslovenské prvky, ktoré neprešli do dnešnej spisovnej slovenčiny. Napr. proti väzbe *hrať na karty, o karty,* doloženej aj v Slovníku slovenských nárečí, máme v spisovnom jazyku len podobu *hrať karty, hrať v karty,* nájdu sa aj väzby s predložkou *k* v účelovom význame (napr. *korunka k žitiu).*

Pozoruhodné je jazykovozemepisné kritérium. Metóda jazykového zemepisu sa osvedčila pri skúmaní teritoriálneho rozvrstvenia národného jazyka. Ak by sa mala používať na výskum spisovného jazyka, musela by vyústiť do konštatovania teritoriálnych variantov, a to nielen takých ako *duchna – perina, okno – oblok, jarec – jačmeň,* ale aj nášho prípadu *hrať na husle – hrať na husliach.*

Aj týchto niekoľko príkladov o prirodzenom prenikaní stredoslovenských prvkov do spisovného jazyka ukazuje, že nebude (na rozdiel od Kačalovho bude) „fakt stredoslovenského východiska novšej spisovnej reči platný aj v súčasnom období vývinu spisovného jazyka" (s. 21). Znamenalo by to totiž značné obmedzenie jazykového územia slovenčiny len na stredné Slovensko. Ako ináč možno interpretovať výrok, že rozkolísanosť väzby slovesa *hrať* „prekračuje rámec slovenského jazykového územia", keď je známe, že na západnom Slovensku je práve väzba *hrať na husle* bežná a jediná.

Kritérium štruktúrnosti pokladám spolu s J. Kačalom za najdôležitejšie. Opieram sa oň i ja. Lenže v súvislosti s väzbou *hrať na husle* ho neobmedzujem len na formálne paradigmatické vzťahy (formálne v tom, že je tu väzba s predložkou *na* s akuzatívom), ale beriem do úvahy aj sématické

vlastnosti členov tejto paradigmy. O to ide už aj v mojej kritickej poznámke k J. Oravcovi, že spája prvky rozličnej sématickej platnosti. Z toho hľadiska treba aj Kačalovu rozšírenú paradigmu pokladať za sémanticky nesúrodú. Celkom iste nenájdeme nijaké spoločné sémantické vlastnosti v spojeniach *pískať na píšťalke* a *hojdať sa na lane* či dokonca *stáť pevne na nohách.* Treba tu predsa len rozlišovať aspoň medzi činnostnými a stavovými slovesami, alebo brať do úvahy, či sa predložkou *na* pripája k slovesu pomenovanie nástroja, pomôcky alebo výraz vyjadrujúci spôsob prebiehania deja.

Sloveso *hrať* tu však podľa mojej mienky v každom prípade tvorí osobitný prípad. Vidieť to aj z toho, že kým všetky slovesá v Kačalovej paradigme majú rovnakú väzbu s lokálom aj v západoslovenských nárečiach (a prirodzene aj v češtine), práve len sloveso *hrať na husle* má väzbu s akuzatívom. Bude to asi spôsobené tým, že názvom hudobného nástroja sa v takýchto prípadoch neoznačuje nástroj ako predmet. Možno sa o tom jednoducho presvedčiť touto analógiou: kým pri slovese *písať* máme spojenia *písať perom, písať strojom* a napokon aj *písať na stroji,* podobne *mlátiť cepami, mlátiť mlátačkou, mlátiť na mlatačke,* pri slovese *hrať* bezpredložkovú väzbu nemáme (nejestvuje *hrať husľami).*

Oveľa jemnejším nástrojom na posudzovanie primeranosti jazykových výrazov než paradigmatické vzťahy je induktívne usudzovanie, resp. analógia (porov. o tom J. Horecký: *O analógii v jazyku a jazykovede.* In. Studia Academica Slovaca, *18,* 1989, s. 185–193). Základnou podmienkou pri induktívnom usudzovaní je, aby prvky, z ktorých sa má usudzovať na správnosť alebo inú vlastnosť sporného či hľadaného správneho výrazu, boli skutočne rovnaké vo všetkých vlastnostiach i vo všetkých okoliach. Ak sa totiž vezmú do úvahy aj prvky, ktoré nevyhovujú tejto podmienke, ľahko možno dospieť k nepravdivým záverom.

Podobnosť je často vyvolaná iným, protikladným induktívnym radom, napr. z dvojice *vymeniť – vymieňať, premeniť – premieňať, zameniť – zamieňať* by sme mohli zdanlivo bez prekážok priamočiaro usudzovať, že jedine správna bude aj dvojica *odmeniť – odmieňať.* Lenže v skutočnosti nejde v tejto poslednej dvojici len o čisto vidový vzťah, ale aj o vzťah k základovému slovu *odmena.* Preto treba vychádzať z nového radu: *odmena – odmeniť – odmeňovať,* aby sa zachovalo základné slovo *odmena* (podobne ako *soľ – odsoliť – odsoľovať, koreň – zakoreniť – zakoreňovať* popri rade *soľ – prisoliť – prisáľať*).

Rozdielny výsledok treba rešpektovať aj v takých prípadoch, keď členy v úmere majú síce rovnaké slovotvorné i sématické vlastnosti, ale predsa sú zaradené do odlišných súvislostí, resp. slovotvorných hniezd. Ako príklad možno uviesť dvojice *múzejný, lýcejný* proti *študijný, režijný.* Priamočiarou analógiou by z radu *múzeum : múzejný – lýceum : lýcejný* vyplývali aj dvojice

štúdium : štúdijný a *réžia : réžijný*. V skutočnosti však substantíva *múzeum* a *lýceum* majú okolo seba ešte podoby *múzejný* a *muzeálny*, resp. *lýcejný* a *lyceálny*, kým substantíva *štúdium* a *réžia* sa opierajú aj o slovesá *študovať*, *režírovať* (kde je zrejmá krátkosť), ako aj substantíva *študent*, *režisér*, opreté o tieto slovesá s krátkosťou.

V tomto zmysle možno teda induktívnym usudzovaním pri zachovaní všetkých pravidiel zreteľne rozlíšiť aj spojenie *hrať na husle* od radu *písať na písacom stroji*. Ak nemožno k radu *písať perom – písať strojom – písať na stroji* (ako sme už uviedli) doplniť paralelný a úplný rad *hrať husľami – hrať na husliach*, nemožno povedať, že to je rovnaký prípad, a teda rovnaký člen navrhovanej paradigmy.

Treba súhlasiť s Kačalovou námietkou, že ak nejestvuje *písať na písacom stroji* v konkrétnom význame a *písať na písací stroj* v abstraktnom význame, nemala by sa navrhovať takáto významová a formálna diferenciácia ani pri slovese *hrať*. Treba však dodať, že takáto diferenciácia sa uplatňuje v rámci jednej väzby. Pravda, sotva možno súhlasiť s tým, že „ani pri jednom z pomenovaní uvedených činností sa neukázala potreba diferencovať konkrétny a abstraktnejší význam". A argumentuje tým, že „Svedectvo o tom vydáva naše jazykové vedomie a jazykovedná literatúra, najmä výkladové slovníky, a to aj slovníky nášho jazyka".

Či sa v danom slovníku rozlišuje konkrétny a abstraktný význam, resp. významový odtienok, je skôr otázka hĺbky a jemnosti lexikografického spracovania. Rozhodne je však zreteľný rozdiel v otázkach ako *Hovoríte po anglicky?* (abstraktne) a *Hovoríte túto hlásku správne po anglicky?* (konkrétne) a analogicky aj v otázkach *Hráte na husliach?* proti *Zahráte nám túto etudu na svojich husliach?* Zreteľný je rozdiel medzi konkrétnym a abstraktným významom aj vo vetách *Peter už hovorí – Peter hovorí po slovensky – Peter toto hovorí po slovensky*. Na takýto rozdiel ostatne poukazuje i sám J. Kačala v súvislosti so slovesami *piť* a *predávať*.

Je prirodzené, že argumenty v prospech väzby *hrať na husle* nemôžu presvedčiť toho, kto má vo svojom jazykovom vedomí zafixovanú väzbu *hrať na husliach*. Nemôžem však súhlasiť s tým, že by moje argumenty neboli štruktúrne. Usiloval som sa ukázať, že z hľadiska štruktúry nestačí opierať sa o formálnu paradigmu, ale že treba brať do úvahy aj významové rozdiely, zistiteľné a overiteľné induktívnym usudzovaním. Naďalej si však myslím, že opierať sa o kodifikáciu znamená pohybovať sa v bludnom kruhu. Plodnejšie tu bude rešpektovať pohyb a vývin v úze a v jazykovom vedomí všetkých používateľov národného jazyka. A všetkých to znamená skutočne všetkých, nielen „šťastnejších" príslušníkov stredoslovenských nárečí.

A napokon: Ak sa má brať systémový prístup vážne a dôsledne, nemožno nebrať do úvahy vzájomné vzťahy medzi systémom spisovného jazyka a jeho

okolím, najmä s ostatnými formami národného jazyka a tým, čo sa nepresne označuje ako úzus.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

O čo nám ide v diskusii

JÁN KAČALA

Vyjadrujem uspokojenie nad tým, že J. Horecký v odpovedi na môj príspevok (Kačala, 1990) nerozvíjal ďalej argumentáciu proti platnej kodifikácii väzby slovesa *hrať na niečom* ani platnosť slovenskej (áno, tento výraz je v nadpise môjho diskusného príspevku správny) väzby *hrať na niečom* v našom spisovnom jazyku nespochybňuje; tým sa hlavný cieľ môjho polemického vystúpenia dosiahol. V odpovedi naň sa J. Horecký sústreďuje skôr na argumentačný aparát používaný na odôvodnenie či spochybnenie platnosti uvedenej väzby v spisovnej slovenčine. Takéto zacielenie diskusie mi vyhovuje, lebo sa v nej preveruje presvedčivosť a či argumentačná sila istých stanovísk, názorov, dôkazov a to je pri práci v oblasti jazykovej kultúry potrebné a vítané, lebo táto práca sa musí opierať o vedecké základy, musí byť postavená na vedeckých argumentoch, inak nebude taká účinná, ako by sa to žiadalo (vedecké základy normatívnej činnosti vyzdvihujú v poslednom čase *Tézy o jazykovej kultúre* vypracované jazykovedcami v NDR – porov. Techtmeier a kol., 1987, s. 14). Vo svojej odpovedi budem postupovať podľa poradia námietok vznesených J. Horeckým v jeho texte s názvom *O slovenských väzbách zo širšieho hľadiska.* Z priestorových dôvodov, žiaľ, nemôžem uvádzať toľko jazykových dokladov, ako by sa mi žiadalo.

Zastavím sa hneď pri prvej vete J. Horeckého, podľa ktorej ide v mojom diskusnom príspevku o „široko koncipované úsilie J. Kačalu o d m i e t n u ť čo len štatút koexistencie väzbe *hrať na husle* v spisovnej slovenčine". Toto úsilie síce J. Horecký pokladá v diskusii za úplne prirodzené, ale ja sa od neho aj tak dištancujem, lebo som ho jednoducho nemal a nesledoval. Mne nešlo o odmietnutie, ja som používal metódy bežné vo vedeckej diskusii: proti Horeckého niektorým názorom som staval svoje s tým, že presvedčivosť a argumentačnú váhu jedného i druhého názoru preverí jazyková skutočnosť a informovaný objektívny čitateľ.

Nemôžem prijať taký postup, keď J. Horecký moju výhradu, že jeho diferenciácii väzby s lokálom a s akuzatívom na základe protikladu konkrétny

význam – všeobecnejší význam chýba širšia paradigmatická zapojenosť a najmä opora v jazykovej praxi, vzťahuje na celý svoj príspevok. Kontext uvedeného môjho postoja svedčí proti tomuto zovšeobecneniu celkom jednoznačne; po kritickom rozbore uvedenej Horeckého významovej diferenciácie nasleduje tento záver: „Ako vidno, a j t o m u t o H o r e c k é h o n á z o r u chýba širšia paradigmatická zapojenosť, t. j. podopretie stavom pri iných analogických pomenovaniach, ale najmä mu chýba opora v jazykovej praxi. Ak totiž p o d o b n á d i f e r e n c i á c i a v ý z n a m u n a k o n k r é t n y a a b s t r a k t n e j š í nie je doložená pri iných slovesách pomenúvajúcich analogické činnosti človeka, sotva možno odôvodniť a dokázať t ú t o v ý z n a m o v ú d i f e r e n c i á c i u práve pri slovese *hrať* na istom hudobnom nástroji, ako aj pri podstatných menách *hra* a *hráč*, ktoré sú s týmto slovesom derivačne zviazané" (Kačala, 1990, s. 22–23).

K Horeckého výčitke, že neberiem do úvahy v dostačujúcej miere úzus (a to ani frekvenciou tohto termínu v mojom príspevku), poznamenávam: *1.* stotožňujem termín *úzus* s termínom *jazyková prax* – a toto terminologické spojenie (prípadne aj v podobe *dorozumievacia prax)* má v mojom príspevku dosť bohatý výskyt; myslím, že nikto nemôže odo mňa vyžadovať, aby som namiesto termínu *jazyková prax* používal práve termín *úzus* (ktorý navyše v závere svojej odpovede i J. Horecký spochybňuje), keď chápem tieto termíny ako rovnoznačné; *2.* v prvých dvoch odsekoch svojho príspevku hodnotím kladne to, že Horeckého stať *Hrať na husliach či na husle* z r. 1989 „prináša viaceré pravdivé zistenia o väzbe slovesa *hrať*, o jej f u n g o v a n í v súčasnej d o r o z u m i e v a c e j p r a x i" (Kačala, 1990, s. 17), preto nemôžem prijať Horeckého výčitku, že neberiem do úvahy jeho zistenia o tom, s akou väzbou používajú sloveso *hrať* takí autori ako V. Šikula a D. Machala; *3.* necítim sa adresátom Horeckého poučenia o tom, že treba „presnejšie rozlišovať medzi jazykovou praxou ako používaním jazyka a jazykovoporadenskou či kodifikátorskou praxou pri usmerňovaní tohto používania jazyka", lebo v celom svojom diskusnom príspevku, tak ako aj v celej svojej jazykovej praxi som tejto požiadavke činil zadosť; presvedčivo to ukazuje napríklad aj zostava kritérií zhrnutých v závere môjho príspevku, t. j. *a)* štruktúrne, *b)* historické a jazykovozemepisné a *c)* kodifikačné kritérium: celkom zreteľne som tu odčlenil kritérium výskytu, resp. používania istého jazykového javu od kodifikačného kritéria; nehrozí mi teda nijaký pohyb v bludnom kruhu.

Pokiaľ ide o moje chápanie a uplatňovanie dejinného a jazykovozemepisného kritéria pri posudzovaní jazykových javov v súčasnom spisovnom slovenskom jazyku, ukáže sa pravda jednoduchým porovnaním dvoch citátov: *1.* z Horeckého odpovede: „Ale sotva možno tvrdiť, že v súčasnom spisovnom jazyku je odôvodnené l e n to, čo má základ v

stredoslovenských nárečiach, čo je prejavom vývinovej kontinuity. Zdá sa, že pri jednostrannom zdôrazňovaní tohto kritéria sa zabúda na značný počet štúdií, v ktorých sa poukazovalo na charakter štúrovskej slovnej zásoby"; *2.* z môjho diskusného príspevku (Kačala, 1990, s. 21–22): „väzba s predložkou *na* + lokál pri slovese *hrať*, ako aj pri odvodených podstatných menách *hra, hráč* zodpovedá zásade kontinuity spisovného jazyka, ktorý je u nás založený na stredoslovenských nárečiach, resp. na predspisovných jazykových útvaroch opretých o stredoslovenský nárečový základ. Tento fakt stredoslovenského východiska našej spisovnej reči je platný aj v súčasnom období vývinu spisovného jazyka a vyplýva z neho, že nielen v súčasnosti, ale aj v budúcnosti bude v jazykovozemepisnom ohľade jedným z rozhodujúcich kritérií stavu spisovného jazyka stav v stredoslovenských nárečiach. Tento fakt platí v našom prípade aj pri posudzovaní väzby *hrať na niečom* oproti väzbe *hrať na niečo.*" V uvedenom ani v inom mojom výroku sa teda navyskytuje téza, že „v súčasnom spisovnom jazyku je odôvodnené len to, čo má základ v stredoslovenských nárečiach, čo je prejavom vývinovej kontinuity" – to je skreslenie môjho postoja. Nikdy a nikde som netvrdil, že všetky stredoslovenské prvky prešli do súčasnej spisovnej slovenčiny. Z takéhoto postoja by logicky vyplýval záver, že stredoslovenské nárečia tým, že sa stali ako celok súčasťou spisovnej slovenčiny, stratili svoj nárečový status – ale to by bolo absurdné tvrdenie, s ktorým sa ani jeden kritický človek, nie to vedecký pracovník nemôže stotožniť. Keďže som v diskusnom príspevku neriešil „charakter štúrovskej slovnej zásoby", necítim ani povinnosť vyvracať neodôvodnenosť tejto Horeckého výčitky.

Čo sa týka môjho chápania jazykovozemepisného kritéria, môžem len celkove pripomenúť, že moja predstava vtelená do diskusného príspevku mala dva oporné body: stredoslovenské základy spisovnej slovenčiny, ktoré sú nesporné, a uplatnenie tohto faktu pri konkrétnom syntaktickom jave, ktoré je takisto nesporné. Tieto oporné body mohol rešpektovať i J. Horecký vo svojej odpovedi, resp. ostať len v syntaxi alebo sa spýtať, či a ako sa toto stredoslovenské východisko spisovnej slovenčiny vzťahuje aj na ostatné jazykové roviny. Bolo by to bývalo priamejšie ako môj výrok neodôvodnene zovšeobecniť a pripisovať mi predstavy, ktoré som nemal a nemám. Aby o tom už neboli pochybnosti, pripájam toto vysvetlenie: v jazykovozemepisnom ohľade je a bude „jedným z rozhodujúcich kritérií stavu spisovného jazyka stav v stredoslovenských nárečiach", ako som napísal v predchádzajúcom príspevku, predovšetkým v oblasti morfológie (ide o tvorenie gramatických tvarov), fonológie (vrátane morfonológie) a výslovnosti, ďalej v oblasti syntaxe a až napokon v lexike. Lexika ako najpočetnejší, najvariabilnejší a najprispôsobivejší jazykový systém stojí teda na samom konci uvedenej postupnosti, ako o tom svedčí aj doterajší vývin slovnej zásoby spisovnej slovenčiny a jej kontakt so slovnou zásobou

západoslovenských i východoslovenských nárečí (najmä prostredníctvom umeleckej literatúry pôvodnej i prekladovej, publicistiky aj bežnej konverzačnej reči), ale aj so slovnou zásobou cudzích jazykov.

Rozhodujúci význam najmä morfologických a fonologických vlastností spisovnej slovenčiny, vyplývajúcich z východiskových stredoslovenských nárečí, sa prejavuje napríklad v tom, že aj slovo zo západoslovenských alebo východoslovenských nárečí, ak sa má stať plnoprávnou zložkou lexiky spisovného jazyka, musí nadobudnúť také morfologické a fonologické črty, ktoré tomuto zaradeniu sa do morfologického a fonologického systému spisovného jazyka neprotirečia.

Pripomienky mám aj k takému výkladu môjho textu, ktorý buduje na citáte vytrhnutom z kontextu a smeruje k nepodloženému záveru, že môj prístup by znamenal „značné obmedzenie jazykového územia slovenčiny len na stredné Slovensko", ako píše J. Horecký a pokračuje: „Ako ináč možno interpretovať výrok, že rozkolísanosť väzby slovesa *hrať* „prekračuje rámec slovenského jazykového územia", keď je známe, že na západnom Slovensku je práve väzba *hrať na husle* bežná a jediná." Aj tu ide o vytrhnutie citátu z kontextu, no navyše, žiaľ, práve z takého kontextu, v ktorom je obsiahnutá skutočná interpretácia stavu, ako ho vidím, pravdaže, bez toho, že by J. Horecký bol túto interpretáciu citoval; on ju obišiel. Ide o túto úvahu: „Príčinou nejednotného stavu v používaní uvedenej väzby môže byť stav v slovenských nárečiach, ako píše J. Horecký, ale z a o v e ľ a z á v a ž n e j š i u p r í č i n u r o z k o l í s a n o s t i v ä z b y slovesa *hrať* pokladáme v p l y v i n é h o j a z y k a (češtiny) a administratívnosprávnu prax odvodenú z pražského centra, t. j. s i t u á c i u p r e k r a č u j ú c u r á m e c s l o v e n s k é h o j a z y k o v é h o ú z e m i a." (Kačala, 1990, s. 17). O tom, či je väzba s akuzatívom na západnom Slovensku, ako sa ono bežne v našom odbore chápe, „jediná", ako tvrdí J. Horecký, pochybujem, ale to by mal potvrdiť až seriózny vedecký prieskum veci.

Nemôžem prijať ani ďalšiu Horeckého námietku, že moja „rozšírená paradigma" slovies spájajúcich sa s lokálom a predložkou *na* je sémanticky nesúrodá. Toto tvrdenie prezrádza, že J. Horecký pristupuje k tejto paradigme z hľadiska lexikológie. Keďže v prípade väzby slovesa *hrať* a ďalších slovies viažúcich sa s pomenovaním nástroja vyjadreného lokálom s predložkou *na* sa pohybuje v oblasti syntagmatiky, a teda syntaxe (t. j. spájania sa plnovýznamových pomenovaní do vyšších celkov), pokladám uvedený Horeckého prístup za metodicky neadekvátny.

Myslím, že som svoje chápanie paradigmatickosti objasnil v prvom príspevku, a som aj dnes presvedčený, že toto chápanie je vedecky obhájiteľné. Tu len pridávam, že paradigmatickosť súboru slovies, ktoré som uviedol, vidím nie v ich vzájomnom synonymickom vzťahu, lež v tom, že z lexikálneho významu slovies tohto súboru vyplýva, že sa ustálene viažu s pomenovaním nástroja,

resp. prostriedku v tvare lokálu s predložkou *na;* tento prvok spája uvedenú množinu slovies rovnako, ako spája sémanticky rôznorodú skupinu slovies tvar bezpredložkového akuzatívu na vyjadrenie výsledkového predmetu, aký máme v prípadoch typu *postaviť dom, strúhať porisko, vyrábať počítače, zavádzať elektrinu...*, alebo tvar genitívu s predložkou *z* na vyjadrenie významu pôvodu, resp. pôvodcu deja, aký máme v prípadoch *zrodiť sa z myšlienky, pochádzať z vody, vyvinúť sa z larvy* atď., alebo tvar bezpredložkového datívu na vyjadrenie významu adresáta, aký nachodíme v prípadoch opäť sémanticky nerovnorodých slovies typu *napísať (list) bratovi, adresovať (žiadosť) úradu, dať (jablko) dieťaťu, darovať (platňu) priateľovi* atď. V týchto a iných analogických súboroch slovies máme do činenia so syntaktickým prístupom, ktorý je primeraný aj pri množine slovies spojených vyjadrovaním významu nástroja pomocou tvaru lokálu s predložkou *na,* o ktorý ide pri slovese *hrať na husliach.* Ako vidno, rovnaký spôsob väzby vyjadrujúci rovnaký význam tu platí ako paradigmatický systémotvorný prostriedok; synonymnosť daného súboru slovies nefunguje tu ako paradigmatický prvok.

K Horeckého úvahe o metóde induktívneho usudzovania, resp. analógie a k jeho záveru, že sloveso *hrať* svojimi väzbovými vlastnosťami je aj v súbore slovies viažúcich sa s pomenovaním nástroja v tvare lokálu s predložkou *na* výnimočné, pridávam iba poznámku, že vlastne každé sloveso je svojimi intenčnými vlastnosťami v makrosystéme aj v mikrosystéme špecifické a práve táto jeho syntaktická i sémantická špecifickosť je hlavným dôvodom jeho osobitného miesta v systéme, t. j. jeho jestvovania, ako aj jeho fungovania v reči.

To, čo píše J. Horecký o významovom rozdiele pri slovese *hovoriť* vo vetách *Hovoríte po anglicky?* a *Hovoríte túto hlásku správne po anglicky?* a pri slovese *hrať* proti slovesu *zahrať* vo vetách *Hráte na husliach?* a *Zahráte nám túto etudu na svojich husliach?,* netýka sa slovies *hovoriť,* resp. *hrať* oproti *zahrať* na rovine langue, lež iba na rovine parole. Ide tu stále iba o taký rozdiel ako povedzme medzi slovom *stolička* vo všeobecnosti (ktoré sa vzťahuje na hocijakú stoličku) a slovom *stolička* v konkrétnom, danom spojení *stolička, na ktorej práve sedím, je drevená.* Tento rozdiel sa vo výklade významu slov pri ich lexikografickom spracovaní zásadne neuvádza, o tom svedčia nielen výkladové slovníky naše a české, lež aj výkladové slovníky ďalších európskych jazykov. Tieto rozdiely vo význame nie sú teda v lexikálnych jednotkách ako prvkoch systému fixované, nejde pri nich o rozdielne významy a nie je to teda „otázka hĺbky a jemnosti lexikografického spracovania", ako píše J. Horecký; rozdielnu „hĺbku a jemnosť lexikografického spracovania" týchto slovies, ako ani iných podobných slov sme v lexikografických dielach nenašli. Je to iba dialektika všeobecného a jednotlivého v rámci jedného významu istej lexikálnej jednotky. Nie je náhoda, že práve v Horeckého príkladoch s „konkrétnym" významom slovesa uvádzajú sa spresňujúce, resp.

vymedzujúce prvky vety: *t ú t o h l á s k u* a *s p r á v n e* (vo vete so slovesom *hovoriť*) a *n á m, t ú t o e t u d u, (n a) s v o j i c h* (vo vete so slovesom *zahrať*) – iba tieto vymedzujúce prvky vety konkretizujú význam slovesa *hovoriť*, resp. *zahrať* v danom kontexte, no význam týchto slovies zostáva rovnaký. Ide tu o celkom iný jav ako ten, čo sme spomínali v našom príspevku pri slovesách *piť* a *predávať*.

Nemôžem sa stotožniť s Horeckého výrokom, že „opierať sa o kodifikáciu znamená pohybovať sa v bludnom kruhu". Ak sa tento výrok myslí ako kritika môjho stanoviska, musím znova pripomenúť, že vo svojom diskusnom príspevku uvádzam na podporu väzby slovesa *hrať na niečom* tri argumenty a kodifikačná tradícia (nie kodifikácia v jednom časovom priereze) je iba jedným (a posledným) z nich. Myslím, že kodifikáciu ako kultúrno-výchovný, ale aj ako stabilizujúci a normotvorný faktor nemožno v teórii ani praxi v práci v okruhu spisovného jazyka a jazykovej kultúry podceňovať. Teóriu pružnej stability spisovného jazyka vyznávala aj pražská škola (porov. zborník Spisovná čeština a jazyková kultura, s. 17). Kodifikácia spisovného jazyka podľa môjho pevného presvedčenia značí aj nepopierateľnú národnú kultúrnu hodnotu s výrazným rozmerom tradície. Kodifikáciu nemožno meniť hocikedy a pre každého. Nejde pri nej vôbec o „šťastnejších" príslušníkov stredoslovenských nárečí. Ide o to, že napriek rozdielnym názorom a kritickým stanoviskám k jednotlivým bodom kodifikácie treba ju uznať ako nadindividuálnu, celospoločenskú hodnotu, ktorá nám nie je daná, lež sa na jej utváraní spoluzúčastňujeme a zároveň na jej osvojenie vynakladáme isté vedomé úsilie. Spisovný jazyk nie je len bytostne spojený s ostatnými formami národného jazyka, lež je od nich svojou podstatou aj diferencovaný. Miera spätosti, resp. diferencovanosti je daná konkrétnymi podmienkami príslušného jazyka i spoločenstva, ktoré ho používa. Jestvuje tu istá objektívna (jazykovo, historicky a spoločensky podmienená) vyváženosť vo vzťahoch spisovného jazyka a ostatných foriem národného jazyka a tú nehodno neodôvodnene narúšať.

Som presvedčený, že o všetkých týchto otázkach slovenského národného jazyka a jeho používania v praxi máme diskutovať tak, aby sme prispeli k hľadaniu hlbšej vedeckej pravdy.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: O slovesných väzbách zo širšieho hľadiska. Kultúra slova, *24*, 1990, s. 298–302.

KAČALA, J.: Ústrojnosť slovenskej väzby *hrať na husliach*. Kultúra slova, *24*, 1990, s. 17–25.

Pražský linguistický kroužek: Spisovná čeština a jazyková kultura. Red. B. Havránek a M. Weingart. Praha, Melantrich a. s. 1932. 274 s.

TECHTMEIER, B. a kol.: Tézy o jazykovej kultúre. Slovenská reč, *52*, 1987, s. 3–15 (z nemeckého originálu preložil Š. Michalus).

ROZLIČNOSTI

Vekslák

Slovo *vekslák* sa u nás začalo používať iba nedávno, ale dnes už je jedným z výrazov, s ktorým sa často stretávame v dennej tlači a aj v ďalších hromadných oznamovacích prostriedkoch. Na tomto mieste si chceme všimnúť podobu tohto slova so základom *veksl-* a slovotvornou príponou *-ák*.

Slovo *vekslák* sa zatiaľ nespomína v nijakom z našich lexikografických diel, čo tiež ukazuje na jeho novší pôvod. V Slovníku slovenského jazyka (5. diel, Bratislava 1965, s. 48) sa zaznamenávajú výrazy *veksľa, vechsľa, vekseľ* (z nemeckého *wechseln* „meniť, zmeniť") ako ľudové a zastarané s významom „zmenka". Sú tu aj deriváty *vekslička* a *vechslička* ako zdrobnené expresívne výrazy. V Slovníku cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej a Z. Maníkovej (Bratislava 1979, s. 920) sú slová *veksľa, vechsľa* a *vekseľ* ako hovorové výrazy, ďalej sa v tomto slovníku zaznamenáva aj prídavné meno *veksľový*, príp. *vechsľový* ako zastaraný výraz s významom „zmenkový". V obidvoch slovníkoch sú isté rozdiely v štylistickom označení uvedených výrazov (ide najskôr o zastarané výrazy). Zhoda je tu v tom, že v slovách *veksľa, vechsľa, vekseľ* a aj v prídavnom mene *veksľový* a *vechsľový* sa vyskytuje mäkké *ľ* a mäkké *ľ* je aj v deriváte *vekslička* a *vechslička*. Čo sa týka podôb s *k* alebo *ch*, na prvom mieste sa vždy uvádzajú podoby s *k*, čo ukazuje na to, že sa berú ako základné, podoby s *ch*, ktoré sa uvádzajú na druhom mieste, sa zrejme berú ako sekundárne (ide o ich postavenie z hľadiska výslovnosti).

Videli sme, že pri tvorení prídavného mena *veksľový* alebo *vechsľový* sa v odvodzovacom základe zachováva spoluhláska *ľ*, ktorá je v slove *veksľa, vechsľa, vekseľ* (mäkké *ľ* je aj v deriváte *vekslička* alebo *vechslička*, tu však v pravopisnej podobe je pred *i* písmeno *l*). Naproti tomu v substantíve *vekslák*, čo sme spomenuli už v úvode tohto príspevku, je slovotvorný základ *veksl-* so spoluhláskou *l* a slovotvorná prípona *-ák*. V spisovnej slovenčine existuje ako menej produktívny typ s príponou *-ák* so závislým variantom *-iak* a variantom *-ak* (Horecký, J.: Slovotvorná sústava slovenčiny. Bratislava 1959, s. 92). Závislý variant *-iak* býva podobne ako variant *-iar* po mäkkých

spoluhláskach, napr. *rok – ročiak, úbohý – úbožiak, mesto – meštiak.* Nás tu zaujíma tvorenie slov na *-ák/-iak/-ak* v tých prípadoch, keď sa slovotvorný základ končí na *ľ*. J. Horecký takýto prípad nespomína. Problematike výskytu variantu *-iak* venoval veľkú pozornosť Š. Peciar (Kvantita substantív na *-ák/-iak/-ak.* Slovenská reč, *33,* 1968, s. 12–15). Uvádza viacero prípadov tvorenia slov na *-ák/-iak/-ak* od slov, ktorých slovotvorný základ sa končí na spoluhlásku *ľ*, napr. *čmeliak, hrvoliak, chrchliak, pytliak* (od subst. *pyteľ*), *smradliak* (od adj. *smradľavý*), *sopliak, škuliak* (od adj. *škuľavý* alebo od slovesa *škúliť*), *bodliak* (od adj. *bodľavý*), *sihliak (siheľ), uhliak.* Ukazuje sa, že spoluhláska *ľ* sa pri tvorení slov na *-ák/-iak/-ak* zachováva, takže sa pridáva prípona (závislý variant) *-iak.*

Ak vyjdeme z týchto výkladov, je zrejmé, že od základu *veksľ-* (a rovnako od základu *vechsľ-*) by sa malo utvoriť podstatné meno so závislým variantom *-iak,* teda *veksliak,* prípadne aj *vechsliak.* S takýmito podobami sme sa nestretli. Používa sa iba podoba *vekslák* so spoluhláskou *k* a so slovotvornou príponou *-ák* (základnou podobou prípony *-ák/-iak/-ak*). Oprávnená je tu otázka, prečo je v tomto prípade prípona *-ák,* a nie *-iak,* resp. prečo je v tomto prípade slovotvorný základ *veksl-* so spoluhláskou *l,* po ktorej býva prípona *-ák,* a nie slovotvorný základ *veksľ-* so spoluhláskou *ľ,* po ktorej býva variant *-iak.* Slovo *vekslák* nepredstavuje domáci derivát, ale je to slovo cudzieho pôvodu. Vzniklo v českom, presnejšie v pražskom prostredí. Tu sa najskôr začal u nás uplatňovať typ ľudí, ktorí sa zaoberajú nezákonným nákupom a predajom cudzej meny a či cudzích mien a ktorí sa dnes stávajú vážnym spoločenským problémom. V češtine sa od slovotvorného základu *veksl-* so spoluhláskou *l* na jeho konci utvoril derivát *vekslák* s príponou *-ák,* ktorý zodpovedá pravidlám tvorenia slov tohto typu v tomto jazyku.

Ešte pripomenieme rozdiel vo význame slova *veksľa, vechsľa, vekseľ* a slova *vekslák.* Slovom *veksľa, vechsľa, vekseľ* sa označuje *zmenka.* Činnosť vekslák sa netýka zmeniek, ale nezákonného nákupu a predaja cudzích mien. Z hľadiska významu tieto slová nemožno spájať.

Na záver môžeme konštatovať, že slovo *vekslák* nie je domáceho pôvodu (nebolo utvorené v slovenčine), ale sa do slovenčiny dostalo z češtiny. V slovníkoch cudzích slov, v ktorých sa bežne uvádza pôvod prevzatých slov, treba slovo *vekslák* uvádzať so skratkou *čes.,* ktorou sa označuje český pôvod slova. Ak sa slovo *vekslák* vyskytuje v dennej tlači a iných písaných či hovorených prejavoch, má v slovenčine charakter subštandardného slova.

Ladislav Dvonč

SPRÁVY A POSUDKY

Pribinovská slávnosť v rakúskom Traismaueri

V neďalekom rakúskom meste Traismaueri sa 24. mája 1990 konala nevšedná slávnosť, ktorá zohriala srdce každého roduverného Slováka. Za účasti prominentných hostí z Rakúska i zo zahraničia v tento deň odhalili na múre miestneho kostola pamätnú tabuľu pripomínajúcu samy začiatky našich národných dejín. Pamätná tabuľa bude všetkým, čo sa pri nej zastavia, zvestovať: *Okolo r. 833 tu v kostole sv. Martina pokrstil salzburský arcibiskup Adalram slovenské knieža Pribinu* (to je slovenský preklad originálneho nemeckého textu). Slávnosť sa konala pod patronátom Rakúsko-slovenského kultúrneho spolku vo Viedni, pamätná tabuľa vznikla z iniciatívy a na náklad Ing. Rudolfa Gabriša z Viedne.

Súčasťou slávnosti bola svätá omša, ktorú celebroval salzburský arcibiskup dr. Berg spolu s ďalšími biskupmi, medzi ktorými bol aj trnavský arcibiskup a metropolita Slovenska J. Sokol a nitriansky biskup J. Ch. Korec. Počas bohoslužby, ktorá sa konala v štyroch jazykoch (v nemčine, slovenčine, latinčine a staroslovienčine), miestni hudobníci hrali a spievali Korunovačnú omšu od J. Haydna a slovenské spevokoly z Bratislavy predniesli liturgické piesne so sprievodom gitary; na záver zaspievali slovenskú hymnu pre chrám Bože, čos' ráčil slovenskému rodu od M. Schneidera Trnavského. Na blízkom priestranstve pred kostolom svätého Martina potom odzneli slávnostné príhovory, miestni divadelníci predniesli scénu s tematikou pokrstenia kniežaťa Pribinu a napokon na slávnostné odhalenie pamätnej tabule dal na záver svojho prejavu pokyn dolnorakúsky krajinský predseda vlády mag. Ludwig.

Pracovníci Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, prítomní na slávnosti v hojnom počte, si uctili Pribinovu pamiatku položením kytice kvetov k pamätnej tabuli. Okrem slovenských jazykovedcov sa na odhalení pamätnej tabule zúčastnili viacerí zástupcovia slovenskej historickej obce, Kresťanskodemokratického hnutia zo Slovenska a ďalší obyvatelia Slovenskej republiky. Treba vyslovit' poľutovanie nad tým, že si cestu do Traismaueru pri tejto slávnostnej príležitosti nenašli oficiálni predstavitelia vlády Slovenskej republiky a Slovenskej národnej rady. Spevácky a tanečný súbor Dimitrovec sa po skončení oficiálnej časti programu staral o dobrú náladu všetkých prítomných, rakúski hostitelia pripravili občerstvenie.

Napĺňa nás obdiv k slovenským rodákom žijúcim v susednom Rakúsku, že takto pamätajú na slovenskú históriu a jej vynikajúce postavy. Možno sa pritom viacerí aj zahanbíme za našu vlastnú neschopnosť zaangažovať sa na tomto poli u nás doma a za to, že sme práve slávnemu veľkomoravskému obdobiu v našich národných dejinách postavili na Slovensku tak málo pomníkov. Istotne nás aj tento akt našich Slovákov žijúcich v Rakúsku pohne k tomu,

aby sme práve v nových podmienkach života aj v Pribinovej pôvodnej vlasti napravili vlastné hriechy voči svojej histórii a voči postavám, ktoré prerástli priemer a svojím účinkovaním nám pripomínajú našu dávnu minulosť a našu spätosť s územím, ktoré obývame ako národ doteraz. Budeme musieť ukázať svetu aj sebe, že svoje demokratické pomery využívame aj na to, aby sme posilnili naše historické povedomie okrem iného aj novým štúdiom a výkladom najvýraznejších míľnikov v našich dejinách. Medzi takéto míľniky bezpochyby patrí aj jestvovanie Nitrianskeho kniežatstva na čele s kniežaťom Pribinom.

Pribina ako vyhnanec predznačil osud mnohých významných príslušníkov nášho národa v nasledujúcich storočiach, ktorí boli nútení žiť mimo svojej domoviny, ale nezabúdali na ňu, lebo ich s ňou spájali neviditeľné, ale zato najsilnejšie putá. Mnohí z týchto Slovákov sú nám príkladom neuhasínajúcej lásky k svojmu národu a činorodého vlastenectva.

Máme nevšednú historickú príležitosť, aby sme v našich terajších slobodných podmienkach všetkým vynikajúcim predstaviteľom príslušníkom nášho národa, ktorí žili trvalo za hranicami svojej vlasti, vrátili ich čestné miesto v dejinách nášho národa. Neboli a nie sú len vysychajúcou či vyschnutou ratolesťou na kmeni národa, lež sú jeho živou zložkou a súčasťou našej histórie, našej národnej kultúry. Preto ďakujeme našim rakúskym priateľom a našim rodákom, že v duchu tejto idey pripravili slávnosť venovanú osobnosti, ktorá prevýšila ostatných na samom začiatku našej histórie – kniežaťu Pribinovi.

Ján Kačala

Jednoduchý výkladový postup

(MALÍK, F.: Vinársky rok. Bratislava, VEDA 1989. 269 s.)

Popularizačná práca F. Malíka sa tematicky člení na tri oblasti: v prvej sa hovorí o pestovaní viniča a spracovaní hrozna, v druhej o ošetrení a chorobách vína a napokon v tretej o hodnotení vína. Tieto oblasti sú výrazne charakterizované aj používanou terminológiou.

V prvej prevláda domáca, ľudová terminológia, bez väčšej účasti prevzatých slov. Uvádzajú sa tu napr. domáce názvy nástrojov, resp. náradia, ako *vidly, rýľ, škrabák, ramovnica, kopáľ* a *klčovnica,* ďalej pomenovania potrieb na lisovanie, ako napr. *lis* a jeho súčiastky, *mlynček, kaďa, odzrňovacie sito, kyjanica.* Domáceho pôvodu sú aj názvy technologických procesov, ako *odzrňovanie, mletie, nakvášanie, odkaľovanie,* ako aj názvy tzv.

zelených prác: *vylamovanie* (so synonymom *vyplievanie), privä̆zovanie, vylamovanie zálistkov* a *snímanie.*

V oblasti hodnotenia vína takisto prevažujú domáce názvy. Napr. vzhľadovo sa víno hodnotí ako *iskrivé, čisté, číre, so závojom, mierne zakalené, kalné.* Vôňa môže byť napr. *výrazná, príjemná, hroznová, jemná, nevýrazná, neutrálna, zvetraná, chybná.*

Všetky názvy sú uvedené aj v *Slovníku vína* na konci knihy. Sú tu aj také názvy ako *aszú, madeira, vermút, burčiak, rampáš.*

Z popularizačného charakteru knihy vyplývajú aj spôsoby podávania látky. Veľmi zreteľne prevažuje výkladový postup, charakterizovaný tu najmä skoro mechanickým radením jednoduchých viet. Napr.:

Müller-Thurgau je ďalšia odroda, ktorá sa teší veľkej pozornosti záhradkárov. Je nenáročný na polohu, hodí sa i do okrajových vinohradníckych oblastí. Obľubuje hlboké, nie príliš suché pôdy. Na plytkých a kamenistých pôdach s vysokým obsahom vápnika sa jej nedarí. Dobre rastie na vyšších spôsoboch vedenia, je vhodné ju rezať na tri kratšie ťažne so zásobnými čapíkmi. Odolnosť proti zimným mrazom je stredná, citlivá je na jarné mrazy. Ak ju však poškodia, poskytuje úrodu i zo spiacich očiek. Je citlivá na poškodenie hubovými chorobami. Müller-Thurgau je veľmi úrodný. Strapec má stredne veľký, riedky, s podlhovastými žltozelenými bobuľami. Dozrieva už v prvej polovici septembra, mušt má priemernú cukornatosť a nižší obsah kyselín. Müller-Thurgau poskytuje buketné, jemné muškátové vína s nižším obsahom kyselín. Dlhším zrením vín tejto odrody sa výraznosť buketu a kvalita vína znižuje (s. 57).

Ako vidieť z ukážky, výkladový postup sa tu prepletá s opisným, ale vcelku sa zachováva jednoduchá tematická postupnosť od charakterizovania polohy cez opis strapcov až po hodnotenie. Pritom východisko výkladu *(Müller -Thurgau)* sa ku koncu odseku dvakrát opakuje, a to vždy na začiatku výkladu o novej vlastnosti. Aj tým sa stáva výklad prehľadným a jasným.

Podobný charakter majú aj opisné pasáže. Napr.:

Roncet viniča sa prejavuje zúbkovaním, tvorbou mozaikových škvŕn na listoch, tvrdnutím a lámaním drobných listov kra. Na jeseň sa listy predčasne sfarbujú, listy bielych odrôd do žlta, modrých odrôd do červena. Lemovanie žíl sa prejavuje tvorbou žltých pásov pozdĺž žíl listu (45).

Pomerne zriedka sa používa direktívny, prikazovací postup, a to v návodoch na istú činnosť. Pritom návod sa vyjadruje neosobne *(treba urobiť)* alebo v prvej osobe množného čísla:

Po pominutí jarných mrazov a oschnutí pôdy treba kry odhrnúť a odstrániť vyrastené rosné korienky. Potom urobíme prvý rez viniča. Najlepšie vyvinutý výhonok zostrihneme na dve očká, ďalší letorast na jedno očko, ostatné odstránime. Ker zľahka prihrnieme zemou, aby tvoriaca sa hlavička nevysychala. Pri reze súčasne kontrolujeme zdravotný stav viniča. Odumreté a mrazom zničené sadenice podsadíme (23).

Treba tu pripomenúť ojedinelý pokus nahradiť opis, resp. príkaz rozprávaním udalosti (naratívny postup):

Pripomeňme si aspoň jeden zo starých a osvedčených spôsobov uskladňovania hrozna. Týždeň pred zberom úrody, zásadne pred daždivým počasím, odrezal vinohradník celý letorast či polotažeň viniča so zdravými plodmi. V chladnej, dobre vetranej a vysírenej miestnosti zavesil tohto „kocúra" medzi napnuté drôty. Samostatné strapce hrozna vešal na drôtené háčiky, ohnuté do tvaru S. Počas skladovania kontroloval zdravotný stav strapca a nahnité bobule vystrihoval. Po určitom čase sa časť vody z bobúľ odparila a ich scvrknutie zabránilo ďalšiemu hnitiu. Patrilo k dobrej tradícii malokarpatských domácností položiť na vianočný stôl misu s hroznom z vlastnej úrody (71–72).

Bez ohľadu na zvolený postup sa však autor sústavne pridržiava zreteľnej schémy: po úvodnej vete, v ktorej je často len výpočet problémov či tém, nasleduje stručný, jednoduchý, niekedy až monotónne pôsobiaci výklad. Málokedy býva pripojený záver. Uvedieme aspoň dva príklady:

Zelenými prácami vo vinici, ktoré sa začínajú po vypučaní púčkov, usmerňujeme a tvarujeme ker viniča. Čiastočne nimi regulujeme počet letorastov a tým i množstvo úrody hrozna. K zeleným prácam vo vinici patrí vylamovanie prebytočných letorastov (vyplievanie), priväzovanie letorastov, vylamovanie zálistkov a odstraňovanie vrcholov letorastov (snímanie) (37).

Objektívne údaje o zložení hroznového vína poskytuje chemická analýza. Chemická analýza (kvalitatívna i kvantitatívna) využíva gravimetrické, termické, elektromagnetické, elektrografické, elektrochemické, optické, spektrálne, radiometrické, chromatografické, enzymatické a iné metódy (199).

Treba tu pripomenúť, že na rozdiel od iných prípadov sa po tejto úvodnej vete hovorí len o chemickej analýze ako celku, bez výkladov o veľmi špeciálnych metódach, ktoré sú reálne len vo veľkovýrobe vína.

S úsilím o jednoduchý a pritom zreteľný výklad súvisí aj spôsob, ako autor spája obraz s textom. Neopisuje v texte to, čo sa zobrazuje, ale ponecháva na čitateľa, aby si výklad sám doplnil štúdiom obrazu. Tak je to napr. na s. 13 vo vete *Najmladšia časť viničného kra je letorast. Vyrastá z púčikov a nesie listy, úponky, kvety a zálistky (obr. 3).* Alebo na s. 39:

Podľa hĺbky spracovania pôdy rozoznávame hlboké a plytké obrábanie, podľa ročného obdobia jesenné, jarné a letné obrábanie a podľa použitia náradia a strojov ručné a mechanizované obrábanie. Náradie na celoročné ručné obrábanie pôdy vo vinici je znázornené na obr. 13.

Na obr. 13 sú znázornené vidly, rýľ, škrabák, ramovnica, kopáľ a kľčovnica. Podobne na obr. 31 sú znázornené typy sklených pohárov na senzorické hodnotenie, na obr. 29 je znázornená lokalizácia chuťových receptorov na jazyku atď.

Vcelku možno povedať, že knižka F. Malíka je napísaná jednoduchým

prístupným štýlom, takže dobre splní svoj cieľ prispieť k zvýšeniu vinohradnícko -vinárskej kultúry. Bude pritom dobre spolupôsobiť i jej jazyková úroveň, ktorá je veľmi dobrá.

Z jazykového hľadiska by sme chceli upozorniť len na niekoľko maličkostí, ku ktorým sme došli štúdiom slovníka. Vo výklade hesla *fusel* sa uvádza slovo *pribudlina,* ale nikde sa nevysvetľuje jeho význam. Podobne ostáva nejasný význam slova *apikulárny:* vo výklade hesla *apikulárne kvasinky* sa uvádza, že to sú kvasinky apikulárneho tvaru, ale to je vlastne definícia bludným kruhom. V slovníku sa uvádza heslo *bordeauxská zmes,* ale v texte na s. 46 sa spomína *bordeuaxská zmiešanina.* Dali by sme prednosť podobe *zmes,* ale bolo by tu treba uviesť výslovnosť, prípadne aj hovorovú podobu *bordóska.* Pri výklade, resp. pri poznámkach o pôvode slov sa našlo viacej nepresností. Spomenieme aspoň dve: slovo *uvológia* nie je gréckeho pôvodu, veď koreň je tam latinské slovo *uva-* „hrozno", z gréčtiny je vlastne polosufix *-lógia.* Nemožno len tak povedať, že slovo *filter* je z latinčiny: v jeho základe je grécke slovo *filein* – ľúbiť, potom *filtron* – nápoj lásky.

Ján Horecký

Poučné i rozmarné dialógy zo staršieho obdobia

(Dialógy poučné i rozmarné. Zostavila M. Cesnaková-Michalcová. Bratislava, Tatran 1989. 344 s.)

Roku 1989 vyšla v edícii *Pamäti a dokumenty* publikácia vydavateľstva Tatran *Dialógy poučné i rozmarné.* Zostavila ju M. Cesnaková-Michalcová, popredná divadelná historička, ktorá sa sústreďuje na výskum starších dejín slovenského a českého divadla. Pripomíname, že je autorkou viacerých publikácií: *Divadelné hry Pavla Kyrmezera* (Bratislava 1956), *Dramatik J. A. Komenský a humanistické divadlo* (Bratislava 1970), *Juraj Tesák Mošovský: Komedie Ruth* (Bratislava 1973), *Kapitoly z dejín slovenského divadla* (Bratislava 1967), *Dějiny českého divadla* (Praha 1968), ako i spoluautorkou kolektívneho syntetického diela *Dejiny staršej slovenskej literatúry I* (1958).

V predstavovanom výbere editorka ponúka dosiaľ menej známe dialógy, dialogizované scénky, dramatické výstupy ľudového i autorského pôvodu zo zachovaných rukopisných zborníčkov a zbierok, a to v pomerne širokom časovom i žánrovom rozpätí od konca 17. do začiatku 20. stor. Autorka nás oboznamuje s obdobím od konca humanizmu a renesancie, ďalej baroka, osvietenstva a romantizmu. Veľká časť doloženej tvorby vznikla koncom 18. a začiatkom 19. stor., v čase slovenského národného obrodenia.

Zachované písomné pamiatky majú podobu rozhovoru, dialógu, sporu či úvahy. Nie sú ešte drámami, divadelnými hrami v pravom zmysle slova, sú skôr opisné, statické, s menším arzenálom postáv. Svojho času patrili k nenáročnému konzumu. V období osvietenstva ľudová či umelecká tvorba opúšťa dovtedy nevyhnutnú náboženskú pôdu, častejšie spracúva i svetské témy. V mnohých scénkach možno badať zámerné pôsobenie na zaostalý a poverčivý ľud. Objavuje sa dokonca i kritika feudálneho a sociálneho útlaku. No i v staršej tvorbe orientovanej religiózne možno vybadať kritický postoj tvorcov k sociálnej nerovnosti.

V *Dialógoch poučných i rozmarných* nachádzame celú spomínanú problematiku. Editorka rozčlenila dialógy do desiatich žánrových a tematických okruhov: 1. *Náboženské a biblické hry a scénky,* 2. *Makabrické dialógy a scénky* (týkajúce sa smrti), 3. *Dialógy a scénky mravoučného obsahu,* 4. *Hádky a spory,* 5. *Chvály jednotlivých stavov, povolaní a druhov umení,* 6. *Scénky s tematikou ľudových povier a poverčivosti,* 7. *Ponosy sedliakov a úvahy o rovnosti bohatých a chudobných,* 8. *Žartovné a lascívne scénky a dialógy,* 9. *Pijanské scénky a dialógy,* 10. *Svadobné hry a scénky.* Časová postupnosť vzniku textov sa dodržiava v rámci každého tematického okruhu.

Témy pertraktované v scénkach jednotlivých tematických okruhov predstavujú komplexnú problematiku spätú s každodenným životom jednotlivca, sú jeho dokladom a svedectvom.

Závažná je napr. problematika sociálnych rozporov v scénke *Hlas Lazára a Boháča.* Chudobným tu môže byť útechou hlas smrti: *„Dobrej mysli zostaň, Buoh to všetko vidí, aj už bude konec všetkej tvojej bídy. Budeš dobrých vecí v nebi muocť požívať. Spravedlivé súdy sú Hospodinové, zachytili boháča do pekla ďáblové."* Popri kritickom zobrazení spoločenských pomerov je zjavná filozofia nádeje: i keď na svete niet spravodlivosti, spravodlivý koniec čaká každého bez rozdielu. Iným príkladom sociálnej problematiky sú úvahy o rovnosti bohatých a chudobných od Jána Bruka: *Rozmluvání mezi boháčem, chudobným a jistém, jenž jich meril.* Chudobný sa porovnáva s boháčom: *„Mou chudobu nedám ani za sto zlatý, víc má chudoba, než tvé bohatství platí,"* pretože chudobný môže pokojne spávať, má čisté svedomie. Menej zmierlivosti je v ponose na ťažký život sedliakov od Jozefa Szakálosa: *Ponosuvání sedlácké: „Pane Bože, načo si stvorel sedláka, na tomto svete sprostého hlupáka? Když páni v postelách svých sa vyvalujú, sedláci na poli v pote svém pracujú."* Nádej sedliakov do budúcnosti je vyjadrená v závere scénky: *„Keby mohla prejdut' na nás tých pánov moc!"*

Protipólom scénok s vážnou sociálnou problematikou sú žartovné a lascívne scénky, zábavné dialógy, pijanské verše, svadobné hry a vinše a rôzne prekáračky. V tomto ľahkom žánri sa ľudová tvorivosť prejavila vari najvypuklejšie. Scénky sa tešili veľkej obľube, boli často mravoučne podfarbené. Scénkami

takéhoto typu sa ľudia zabávali pri rôznych príležitostných prácach, svadobných hostinách, hodoch a sviatkoch.

Výchovný, mravný podtext možno nájsť takmer vo všetkých dialógoch a scénkach bez ohľadu na žánrové zameranie. Ďalšou spoločnou črtou je málo rozvinutý dej, scénky akoby len zaznamenávali stav a povahu vecí a udalostí. Prevažuje dialogizovaná a veršovaná forma, expresívne výrazové prostriedky.

Jazykom jednotlivých textov je slovenčina s prvkami češtiny, miestami sprevádzaná latinčinou. Treba brať do úvahy aj to, že jazykový štýl ovplyvňovala i osoba, ktorá zachovaný dialóg či scénku odpisovala. Hojne sa používajú exotizmy a biblizmy, slová prevzaté z latinčiny, nemčiny a maďarčiny.

Niekoľko bizarných slov môže ilustrovať pestrosť a zaujímavosť dávneho slovníka, slov, z ktorých niektoré ešte i dnes nachádzame na východnom Slovensku. Napr. koža – *skvora,* jestvuje dnes ako *skura,* žinčica – *žentica, zaparenina* – napochytre pripravené jedlo. Z češtiny je prebraté slovo *vyškudlica* – vychudnutá žena, z nemčiny *špertáta* – bitka s metlou. Mohli by sme pokračovať, lebo slov, ktoré zaujmú, je veľa.

Editorka postupovala pri svojej práci starostlivo a precízne. Kniha je premyslene rozdelená do spomínaných tematických celkov, doplnená podrobnou štúdiou, edičnou poznámkou, slovníčkom, ktorý vysvetľuje dobové výrazy, ktoré by dnes už boli málo zrozumiteľné. Záslužná práca zostavovateľky spočíva i v tom, že bohatým zozbieraným a zostaveným materiálom obhajuje tézu, že aj pred oficiálne uznávaným vznikom drámy na Slovensku – rokom 1830 (drámou Jána Chalupku *Kocúrkovo*) jestvovala na Slovensku dráma v jednoduchej, ľudovejšej, ale o to bohatšej podobe. Na tradície ľudovej a polo'udovej dialogizovanej tvorby, ktorá prebúdza cit, hravosť i rozmarnosť, klasická dráma priamo nadväzuje.

Zostavovateľke sa podarilo zverejniť tú časť ľudovej i umelej tvorby, ktorá bola už takmer v zabudnutí. Divadelníkom tak ponúka možnosť uviesť ju do kultúrneho života, zdôrazniť historickú kontinuitu nášho divadelníctva.

Mária Kováčová

SPYTOVALI STE SA

Stonôžka – stonožka. – V našom príspevku zameriame pozornosť na pravopis zoologických termínov, ktorých druhú časť dvorí zdrobnenina slova *noha.* Do jazykovej poradne nám totiž telefonovali viacerí odborníci z oblasti zoológie a upozornili nás na podobu *stonôžka,* ktorá sa uplatňuje v odbornej literatúre.

Zistili sme, že sa tak v Slovníku slovenského jazyka (1964, s. 262), ako aj v Krátkom slovníku slovenského jazyka (1. vyd. 1987, 2. vyd. 1989, s. 424) uvádza heslo *stonožka*. Rovnako sa uvádza aj v obidvoch vydaniach Česko -slovenského slovníka (1. vyd. 1979, 2. vyd. 1981, s. 531). Podobu *stonožka* sme našli aj v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953 až po jedenáste zrevidované vydanie (1971, s. 337), ďalej v Príručke slovenského pravopisu pre školy (J. Oravec – V. Laca, 1973, s. 485), v Praktickej príručke slovenského pravopisu (A. Zauner, 4. zrevidované vydanie, 1971, s. 337). V Zaunerovej príručke sa dokonca podoba *stonôžka* uvádza v zátvorke s hviezdičkou ako chybná. V kartotéke Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV sme zistili, že sa v citátoch z odbornej literatúry z rokov 1941–1964 všade uvádza podoba *stonožka* (O. Ferianc, 1947, s. 88; 1961, s. 81; 1964, s. 81; O. Kožuch, 1945, s. 35; Turček, 1948, s. 92). Niekoľko dokladov na slovo *stonožka* sme našli aj v prenesenom význame: *„Po poriadku, stonožky!" komanduje Kapusta deti...* (B. Mačingová, 1983, s. 173); *„Počúvaj, stonožka", riekol „chcel by si buzolu?"* (J. Blažková, 1969); *Od pokladnice sa vinie stonožka v čiernych texaskách* (N. Tanská, Kultúrny život).

Obrat v používaní termínu *stonožka* v prospech podoby *stonôžka* nastal vyjdením Brehmovho *Života zvierat* v preklade R. Klačka (1975, s. 162–164). Prekladateľ tu dôsledne používa názvy všetkých čeľadí živočíchov, ktorých druhú časť pomenovania tvorí zdrobnenina slova *noha*, takto: *drobnonôžky* (Symphylla), *málonôžky* (Pauropoda), *mnohonôžky* (Diplopoda), *stonôžky* (Chilopoda). Do čeľade *mnohonôžkovitých* zaraďuje *mnohonôžku dvojpásovú*, medzi *stonôžkovité stonôžku ucholakovú*.

Pravdepodobne pod vplyvom Klačkovho prekladu prihovára sa neskôr za podobu *stonôžka* aj O. Ferianc vo svojom článku *Slovenské mená zoologického systému* (Kultúra slova, *12*, 1978, s. 166–175); píše v ňom: „V zloženinách, v ktorých sa slovo *nôžka* vyskytuje ako druhá časť zloženiny, zachovávame podobu *nôžka*, teda *stonôžka, žiabronôžka, mnohonôžka* atď., nie *málonožka, stonožka*. V ľudovej reči sa síce vyskytne aj forma *stonožka*, ale častejšia je podoba *stonôžka*."

V type pomenovaní *stonôžka, žiabronôžka* nejde vlastne o zdrobneninu slova *noha*. Takéto názvy patria k posesívnym zloženinám s významom „majúci sto nôh, majúci žiabre ako nohy". Ide tu skôr o paralelu s typom *čiernovláska* čiže „majúca čierne vlasy".

S názorom O. Ferianca, aby sa v odbornej zoologickej terminológii používal systémový tvar *stonôžka*, nemôžeme nesúhlasiť, podobu *stonožka* ponecháme však ako spisovnú, ale hovorovú.

V ďalších vydaniach Krátkeho slovníka slovenského jazyka, ako aj v pripravených Pravidlách slovenského pravopisu by sa teda podoba *stonôžka* mala uvádzať ako zoologický termín a podoba *stonožka* ako hovorová.

Pri tejto príležitosti nemôžeme obísť slová *roznožka, podnožka, trojnožka,*

ktoré formálne korešpondujú sa slovom *stonožka*. Pri telovýchovnom termíne *roznožka* ide o deverbatívum od slovesa *roznožiť*. Ani v názvoch vecí *podnožka, trojnožka* sa časť *-nožka* nechápe ako deminutívum slova *noha*. Podnožkou sa označuje vec, ktorá sa dáva pod nohy (napr. stolček), ďalej vec, na ktorej niečo stojí, v hovorovom jazyku aj podtrhnutie podložením nohy. Slovo *trojnožka* je univerbizovaný výraz na označenie trojnohej stoličky, trojnohého stojana alebo podstavca a pod. Hlásková stavba slov *roznožka, podnožka, trojnožka* ostáva teda nezmenená.

Eva Rísová

Akcia a účastina. – M. K. z Bratislavy nám napísala: „V súvislosti s prechodom na trhový mechanizmus sa začína hovoriť o akciách a účastinách, o akciových a účastinných spoločnostiach. Keďže používanie týchto slov nie je každému jasné, zaujímalo by ma, ktoré z nich možno používať a ktoré z nich je jazykovo správne".

Hoci synonymá majú svoje pevné miesto v slovnej zásobe slovenčiny, predsa možno pozorovať, že v reči jednotlivcov i v hromadných oznamovacích prostriedkoch sa isté synonymá používajú častejšie, iné menej často alebo sa z hovorených i písaných prejavov postupne vytrácajú. To vyvoláva v časti verejnosti otázky, ako to s rovnoznačnými slovami v jazyku vlastne je.

Takúto situáciu možno dnes pozorovať aj pri dvojici podstatných mien *akcia – účastina*. V najnovšej normatívnej príručke v Krátkom slovníku slovenského jazyka (KSSJ) sa na s. 35 pri hesle *akcia* uvádza, že tento výraz sa spravidla používa v množnom čísle, a vykladá sa synonymným výrazom *účastina*. Pri hesle *účastina* nájdeme na s. 474 výklad „cenný papier umožňujúci podiel na zisku, akcia". To znamená, že slová *akcia* a *účastina*, ako aj ich odvodeniny *akciový, účastinný* majú ten istý význam a v hovorenom i písanom prejave ich možno navzájom zamieňať. Hovoriť a písať teda možno o *akciách* i *účastinách*, o *akciových* i *účastinných spoločnostiach* a pod. No ako ukážeme ďalej, v odbornej literatúre sa uprednostňuje slovo *účastina*. To sa odráža aj v spracovaní týchto slov v KSSJ.

Výraz *akcia* má svoj pôvod v latinčine a k nám sa dostal cez nemčinu. Ako sa uvádza v Latinsko-slovenskom a slovensko-latinskom prekladovom slovníku (Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1962), latinské slovo *actio* má v jednom zo svojich významov slovenské ekvivalenty *konanie, činnosť, praktická činnosť, podnikanie*. S nimi súvisí aj výsledok tejto činnosti, cenný papier – *akcia*. Slovo *účastina* je domáce, utvorenie príponou *-ina* od podstatného mena *účasť*. Na Slovensku sa používa od vzniku účastinných spoločností v minulom storočí.

V slovenskej právnickej terminológii má slovo *účastina* dlhú tradíciu. V

Právnickom slovníku z r. 1952 (Bratislava, Nakladateľstvo Slovenskej akadémie vied a umení) sa na s. 11 pri hesle *akcia* uvádza dokonca toto: „druh cenného papiera, v tomto zmysle lepšie *účastina*". Vo Finančnom slovníku (Bratislava, Vydavateľstvo politickej literatúry 1967) sa uvádzajú obidva výrazy – *akcia* i *účastina* – a ich odvodeniny. V Politickoekonomickom slovníku (Bratislava, Pravda 1974) sa na s. 316 zachytávajú len termíny *účastina, účastiny*. Termín *účastina* sa v textoch zákonov a vyhlášok používa aj dnes. V publicistike je stav pomerne vyrovnaný: takmer rovnako sú zastúpené obidva výrazy.

Slovo *akcia* s významom „cenný papier" sa aktualizovalo v publicistike a použitím v nezvyčajných kontextoch nadobudlo nový význam, napr. vo vete *Akcie našich futbalistov stúpli.* Ide tu o obrazné vyjadrenie s významom „niečia povesť sa zlepšuje, x, y nadobúda väčšiu hodnotu".

Katarína Hegerová

Môže byť situácia veľmi krízová? – „S prekvapením som zistil, že v rozhlasových správach sa nedávno hodnotila situácia v Eritrei ako *veľmi krízová.* Chcem sa Vás preto opýtať, či môže mať prídavné meno *krízový,* ktoré sa predsa vzťahuje na krízu, aj nejaký vyšší stupeň". (Z listu MVDr. J. Horeckého z Bratislavy.)

Prídavné meno *krízový* je naozaj odvodené od podstatného mena *kríza,* vyjadruje teda istý vzťah ku kríze, a preto by sa ním nemal vyjadrovať vyšší alebo nižší stupeň krízovosti. Preto napr. v spojení *krízové roky* nemožno predpokladať spojenie *viac krízové, menej krízové* alebo *veľmi krízové roky.* Takisto napr. v spojení *krízový štáb,* lebo je to jednoducho štáb, ktorý má riešiť krízové situácie.

Na druhej strane však máme prídavné meno *kritický,* pri ktorom máme aj druhý stupeň *(kritickejší),* alebo iné výrazy *(veľmi kritický, málo kritický).* Je to tzv. hodnotiace prídavné meno.

Mohli by sme teda uzavrieť, že ak ide o hodnotenie, o vyjadrenie istého stupňa, nemali by sme používať vzťahové prídavné meno *krízový,* ale hodnotiace prídavné meno *kritický,* t. j. *kritická situácia.*

V skutočnosti však je situácia zložitejšia. Na jednej strane prídavné meno *kritický* nie je vždy len hodnotiace. Poznáme napr. termíny *kritický bod, kritická teplota, kritická rýchlosť,* kde niet možnosti vyjadrovať vyšší alebo nižší stupeň. Na druhej strane v spojení *krízová situácia* ide vlastne o hodnotenie situácie, preto aj prídavné meno *krízový* má v tomto prípade hodnotiaci odtienok. A preto podľa našej mienky možno povedať (a správne pochopiť) aj spojenie *veľmi krízová situácia,* t. j. situácia, ktorá má príznaky krízy vo vysokej miere.

Ján Horecký

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník *24*, 1990, č. 9. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok v sept. 1990. Rukopis odovzdaný do tlače 21. 5. 1990. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990

Cena Kčs 3,—

KULTÚRA SLOVA